

מצות ישיבת א"י

מצוה קיומית או חיובית

הרב יעקב זיסברג

תוכן

מאמר זה מוקדש לעיני הקדוש
ר' צבי גלאט הי"ד
שנרצח על ידי בני עוולה בשבת קודש
פרשת "אמור" תשי"מ בבית הדסה
בחרון. הוא התחיל לברר נושא זה
ולא זכה להשלימו.
ת.נ.צ.ב.ה

הקדמה

1. הסוברים שהיא מצוה קיומית

2. שיטת הרמב"ן

א. הכנת היאבני נור" בדברי הרמב"ן ודחייתה

ב. מקור נוסף לשיטת הרמב"ן במיע ד'

ג. הסברים נוספים ברמב"ן

הכנת הגר"ש סלאנט

הכנת הגר"י אהרנברג

הכנת הגר"י לוכרבוים מליסא

3. שיטת הרמב"ם

4. שיטת הריטב"א

5. שיטות נוספות של ראשונים

א. שיטת רש"י

ב. שיטת ר"ח הכהן

ג. שיטת בעל העיטור

ד. שיטת ריה"ל (ספר היכודי")

6. דיון בדברי היאגרות משה"

א. דיון בהוכחות האגרות משה

ב. האם דבריו תלויים בגרסאות השונות?

7. סיכום

8. נספח

הקדמה

מצות ישיבת א"י נלמדת מהפסוק "והורשתם את הארץ וישבתם בה"¹. לדעת רוב הפוסקים נוהגת מצוה זו בימינו.

מקצת מהאחרונים חידשו כי מצות ישיבת א"י היא מצות עשה אבל אינה מצוה חיובית אלא קיומית. כלומר, זו מצוה שאין חייבים לקיימה, ולפיכך אין ביטולה נחשב עוון אלא העולה לא"י מקיים מצוה ומקבל שכר על כך. המסקנה מהסבר זה היא, שאין חובה על בני חוץ לארץ לעלות ולגור בא"י, ובזמן ישיבתם שם אינם עוברים על איסור. מאידך, העולה לא"י וגר בה - מקיים מצוה בישיבתה.

בבירור סברה זו יעסוק מאמר זה.

1. הסוברים שהיא מצוה קיומית

חידוש זה נמצא בדבריהם של כמה מגדולי האחרונים. ה"אגרות משה"² כתב:

ובדבר שאלתך אם יש מצוה עכשיו לדור בא"י כהרמב"ן או כרב רבנו חיים בתוספות³ דאינה מצוה בזמן זה - הנה רוב הפוסקים סברי דהיא מצוה. אבל פשוט שאין זה בזמן הזה מצוה חיובית שעל הגוף, דאם כן היה ממילא נמצא שאסור לדור בחו"ל משום שעובר מצות עשה. כמו מי שילבש בגד של ד' כנפות בלא ציצית, שיש איסור ללבוש כדי שלא יעבור על עשה דציצית. ולא הוזכר איסור אלא על הדר בא"י שאסור לצאת על מנת לשכון בחו"ל ברמב"ם פ"ה ממלכים ה"ט. וגם כן הא ודאי אינו איסור לאו. ואם היה אסור גם לאנשי חו"ל, הוי ליה לרמב"ם לומר "אסור לשכון בחו"ל אלא אם כן חזק בא"י הרעב" משמע דרך ליושבי א"י יש איסור שאסרו חכמים, אבל מצד עשה - אינה חיובית, אלא כשדר שם מקיים מצוה... וכיון שאינה מצוה חיובית יש ודאי להתחשב בחשש של הר"ח בתוספות אם יוכל להיזהר במצוות התלויות בארץ".

לדבריו, מצות ישיבת א"י הן לרמב"ם והן לרמב"ן היא מצוה קיומית בלבד. הוא הביא לכך ראיות שנדון בהן להלן.

קדם לו בחידוש זה ה"אבני נזר"⁴. לדעתו סברה זו שמצות ישיבת א"י היא קיומית נמצאת בדברי הריטב"א. להלן דבריו:

1 במדבר ל"ג, נג.

2 הרב משה פיינשטיין, שו"ת, אהע"ז סוף סימן קב.

3 כתובות קי ע"ב.

4 הרב אברהם מסוכטשוב, שו"ת, יו"ד סימן תנד בסופו, סעיפים סא - סג.

אחר זמן רב... מצאתי לריטב"א יומא⁵ לעניין דירה במצרים וזו לשוננו:

והנכון יותר שאין איסור אלא בזמן שישראל שרויים על אדמתם, אבל בזמן הזה שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצווי הארץ, כל חו"ל אחת היא ואין איסור אלא שלא לצאת מדעת מארץ לחו"ל עיין שם. ומדקדוק דבריו נראה דאין חיוב הזה לעלות רק יושבי א"י החיוב שלא לצאת ממנה. בהמשך דבריו כתב שגם הרמב"ן סובר כן⁶, ראה להלן סעיף ב.

הרב חיים (כהן) רפאפורט, רב בעיר לבוב⁷, כתב זאת מסברה - "אין חיוב על כל אדם לקיים מצות עשה רק שאסור לבטל, וכי היכן מצינו שיתחייב כל אדם לדור בא"י כי היכי שיקיים מצוות התלויות בארץ?" סברה זו נמצאת באחרונים נוספים⁸.

מסיכום הנאמר עולה, כי לדעת מספר אחרונים, סוברים שלשה ראשונים שמצות ישיבת א"י היא מצוה קיומית והם: הרמב"ם, הרמב"ן והריטב"א. השאלה היא האומנם?

הגר"א שפירא הקשה על החידוש וההגדרה במונת מצוה קיומית⁹:

הכוונה בהגדרה הזאת של קיומית, שאין זו מצוה שחייבים לקיימה אלא שאם קיימה עשה מצוה. כל זה נראה לכאורה דבר והיפוכו, כי מצוה של תורה שנימנת בתרי"ג מצוות - כפשוטו היא לא דבר תלוי

5 לח ע"א.

6 ההבדלים ביניהם הם: א) ה"אגרות משה" הניח הנחה זו כדבר ברור ברמב"ן, ולעומתו ה"אבני נזר" דן והתלבט בדברי הרמב"ן, דבריו יובאו בסעיף ב. ב) ה"אבני נזר" מעורר ומעודד לעלות ולהתיישב בא"י, ולאנשי חו"ל מייעץ לקנות נחלה בא"י. בשנת תרנ"א הוא שלח את בנו, הרב שמואל (בעל הישם משמואל) ואת גיסו הרב מאיר בורשטיין לא"י כדי לרכוש בה נחלות וקרקעות בסמוך ליישוב יסוד המעלה (ראה ספר מלכות בית דוד, עורך: י"ע זילברברג, בני ברק תשנ"א, עמ' 64-61, 102-100, 262-246). לעומתו מתחשב ה"אגרות משה" בחשש של הר"ח בתוספות, וממילא לדעתו אפשר להישאר ולגור בחו"ל.

7 שו"ת רבנו חיים כהן (רפאפורט), לעמברג 1861, בקונטרס שאלת חכם שבסוף הספר, עמי קיא. הרב י. צציפאנסקי, א"י בספרות התשובות ירושלים תשל"ט, ח"ג עמי כד.

8 הרב מ. ד. פלאצקי, כלי חמדה על התורה, פיעטרקוב תרפ"ז, במדבר מסעי, עמי 286 - "מצות ישוב א"י אינה מצוה חיובית כלל ואין כופין על זה שום אדם לקיים מצות עשה זו". הרב חיים ישראל, ספר "שלום ירושלים", פיעטרקוב תרפ"ה, הלכות א"י סעיף ט, כתב זאת בשם יש אומרים. סיום דבריו "וכן משמע בשלי"ה שער האותיות אות (ק) ד"ה עתה באתי, אינו נכון כי השלי"ה דיבר רק על קיום מצוות התלויות בארץ שיש להביא עצמו לידי חיוב כדי שיוכל לקיימן אבל לעניין החיוב לעלות הביא את דעת הרמב"ן, התשב"ץ והחרדים, שלדעתם היא מצוות עשה חיובית גם בזמן הגלות ואין אדם יכול להפטר ממנה.

9 ספר "מנחת אברהם", ירושלים תש"ן, ח"א סימן מד, עמי שעג-שעד. ר' צ. גלאט, "מעפר קומי", ירושלים תשמ"א, עמי קז-קח. להלן "מעפר קומי".

ברצונו של אדם, שאם רוצה מקיימה ואם לא רוצה לא מקיימה, שהרי זה סותר את המושג מצוה, דמצוה היא צווי ה' יתברך ואיך אפשר לומר שתלה את הקיום ברצונו של האדם. וקיימא לן מצוות לא ליהנות ניתנו, ופירש רש"י¹⁰ "אלא לעול על האדם לקיים רצונו". ואיזה עול הוא שברצונו יקיימו וברצונו יסור ממנו?

ואין זה דומה למה שכתב ("אגרות משה") בעיצית¹¹ שאין זה מצוה חיובית אלא תלוי ברצונו, ללבוש בגד של ד' כנפות והתורה לא חייבה ללבוש בגד עם ד' כנפות, אבל משלבש בגד של ד' כנפות הוא מחוייב ועומד שיהיה בו ציצית ואינו תלוי כלל ברצונו, שרק התנאי באיזה בגד יתחייב - תלוי באדם, אבל משלבש את הבגד שעליו דברה התורה, אינו יכול להשמט מהמצוה, ולמה נאמר שיש מצוה של עליה לא"י אלא שזה תלוי אם רוצה לעשות המצוה או אינו רוצה לעשותה, לכאורה לא מצינו דומה לזה במנין המצוות?"

המסקנה לדבריו, שבדעת הרמב"ן אין לומר שהמצוה לגור בא"י תלויה ברצונו של אדם לקיימה, אלא היא חובה גמורה.

אלא שקשה על דברי הגר"א שפירא, מדוע לא נאמר כ"אגרות משה" שהמצוה היא חיובית רק אחרי שעולים ודרים בא"י (מפני שאי אפשר לצאת ממנה), והמצוה הקיומית היא בחו"ל לפני ההחלטה לעלות לא"י?

2. שיטת הרמב"ן

א. הבנת ה'אבני נזר' במשמעות דברי הרמב"ן ודחייתה

הרמב"ן בפירושו לתורה¹² כתב:

על דעתי זו מצות עשה... ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בא"י ושאסור לצאת ממנה וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לא"י, וכן האיש בכאן נצטוונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה מצות עשה.

בהשמטות לספר המצוות¹³ הוסיף:

ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והוא דירת א"י... הכל היא ממצות עשה זו שנצטוונו לרשת הארץ לשבת בה. אם כן היא

---

10 ר"ה כח ע"א.

11 מנחות מא ע"א.

12 במדבר ל"ג, נג.

13 מ"ע ד'.

מצות עשה לדורות מתחייב בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה. ולשון ספרי (פרשה פ') מעשה ברבי יהודה בן בתירא ורבי מתיא בן חרש... שהיו יוצאין חוצה לארץ והגיעו לפלטיא וזכרו את א"י וזקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם... אמרו ושיבת א"י שקולה כנגד כל המצוות שבתורה.

ה"אבני נזר"¹⁴ הבין כי הרמב"ן סובר שמצות ישיבת א"י היא מצוה קיומית. זו לשונו:

ואף שדנו האישה כמורדת אם אינה רוצה לעלות עמו? הלוא גם אם אינה רוצה לעלות מא"י לירושלים דינה כמורדת, אף שזה ודאי אין חיוב, כל שכן בזה שאחר שיעלה שם יקיים המצוה דישיבת א"י, ועל כרחך הברייתא ד"ספרי" שהביא רמב"ן אין ראייה רק עליהם שהיו יושבים שם, אבל לא על בני חו"ל שיהיה חיוב עליהם לעלות. ובאמת שלשון הרמב"ן - "החיוב על כל אחד ממנו", משמע דאפילו על יושבי חו"ל. ואולי היה אז הרמב"ן בא"י, כידוע שבסוף ימיו נסע לארץ הקודש.

ה"אבני נזר" מזכיר שתי קושיות על שיטתו כי מצות ישיבת א"י היא קיומית ולא חיובית.

1. אם מצות ישיבת א"י היא מצוה קיומית, מדוע כופין לעלות לא"י, ומדוע אי קיומה גורם מצב של גירושין והפסד כתובה?

2. הרמב"ן הוכיח מה"ספרי"¹⁵ שבזמן הגלות יש חיוב על כל יחיד לעלות לא"י לפיכך מוכח שהיא מצוה חיובית:

על השאלה הראשונה הוא עונה כי דין "הכל מעלין" אינו בגלל מצות ישיבת א"י שהרי אותו דין נאמר גם בא"י לגבי ירושלים "הכל מעלין לירושלים". לכן מסתבר שדין זה נובע מחיובי האיש לאישתו ומחיובי אשה לבעלה.

על השאלה השניה הוא עונה כי מ"הספרי" ניתן רק להוכיח שליושבי א"י אסור לצאת חו"ל אבל לא שלאנשי חו"ל יש חיוב לעלות לא"י.

אלא שהוא מקשה על הסבר זה, כי מלשון הרמב"ן "מתחייב בה כל אחד ממנו" משמע שיש חיוב אפילו על יושבי חו"ל! על כך מסביר ה"אבני נזר", שהרמב"ן כתב את דבריו אחר שהגיע לא"י וכוונתו לאנשי א"י בלבד.

האחרונים הקשו כמה קושיות על הסברו של ה"אבני נזר".

14 לעיל הערה 3.

15 דברים י"ב, כח.

1. הסברו כי דין "הכל מעלין לא"י" נובע מחיובי האיש לאישתו ומחיובי אשה לבעלה קשה. הגר"ש קלוגר¹⁶ הוכיח שבפירושו הרמב"ן לתורה¹⁷ מוכח אחרת. נאמר שם: "ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בא"י ושאסור לצאת ממנה וידונו כמורדת האישה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לא"י, בכאן נצטוינו במצוה הזו, כי הכתוב הזה [=] "והורשתם את הארץ וישבתם בה" היא מצות עשה". מבואר בדבריו שדין המשנה (כתובות קי, ב) "הכל מעלין לא"י" הוא מכח מצות ישיבת א"י. במספר מקומות בספריו מבואר כי מצוה זו נובעת מקדושת א"י¹⁸. לכן, בגלל קדושתה הנוספת של ירושלים - "ירושלים מקודשת מכל א"י", כופין לעלות לירושלים.

2. הנתתו כי הרמב"ן כתב את דבריו אחר שהגיע לא"י וכוונתו לאנשי א"י בלבד, קשה:

- השערה זו אינה נכונה מבחינה הסטורית - כיון שהרמב"ן כתב את השגותיו על ספר המצוות בחו"ל, ולא בשלש שנותיו האחרונות בהן היה בא"י¹⁹!

- אין זה משנה באיזה מקום היה הרמב"ן, הרי לא כתב את דבריו לאנשי מקומו אלא בספר הלכה (ספר המצוות) לעם ישראל²⁰!

- לא יתכן שהרמב"ן בספר המצוות יפסוק לתושבי א"י בלבד ולא יזכיר את החילוק ביניהם לבני חו"ל, כשמשמעות דבריו הוא לכל עם ישראל - "כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות" מה עוד שבפירושו לתורה²¹ מבואר שמצות ישיבת א"י חלה על בני חו"ל²²! לכן, סובר הרמב"ן שמצות ישיבת א"י היא חיובית.

ב. מקור נוסף לשיטת הרמב"ן במ"ע ד'

מקור נוסף לשיטת הרמב"ן הוא דבריו בספר המצוות. זו לשונו:

---

16 שו"ת "האלף לך שלמה", אהע"ז סימן קו, עמי לד. הגר"ע יוסף, תושבע"פ יא (תשכ"ט), סעיף ט', עמי מא. קדם להם הרשב"ש, שו"ת סימן א'. בחרתי להביא את דברי הגר"ש קלוגר כי הניסוח שם ברור יותר.

17 במדבר ל"ג, נג.

18 ראה: חידושי הרמב"ן למסכת שבת קל ע"ב. גיטין ב ע"א, ד"ה אשקלון בהשמטות. בפירושו לתורה ויקרא י"ח, כה' ועוד.

19 "מעפר קומי", פרק ה' עמי פא - פב. בהערה 1 הוסיף, שבשו"ת הרמב"ן מהדורת שעוועל ירושלים תשל"ה, סימן קה, מובאות תשובות הרמב"ן לרבנו יונה בענין פילגש. נאמר שם: "וכבר כתבתי זה בספר המצוות (השורש החמישי), תראהו משם הנה הוא ביד השר... ר' מאיר אלמושרי. (שר האוצרות למלך אלפונזי) ירום הודו". רבנו יונה נפטר בשנת כ"ד לאלף השישי והרמב"ן עלה לא"י רק בשנת כ"ז.

20 הרי"י טיטלבוים, "ויואל משה", מאמר יושב א"י סעיף ד עמי ר. ראה עוד, סעיף סב עמי רס.

21 במדבר ל"ג, נג.

22 "מעפר קומי", פ"ה עמי פא - פב.ד.

ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והיא דירת א"י, עד שאמר²³: "כל היוצא ממנה ודר בחו"ל יהא בעיניך כעובד עבודה זרה שנאמר²⁴ כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים...".

בספר "פאת השולחן"²⁵ עמד על כך שגירסת הרמב"ן "כל היוצא" שונה מהגירסה המצויה בש"ס - "כל הדר". למעשה קיים הבדל מהותי בין הגירסאות. משמעות הגירסה "כל היוצא" - רק מי שגר בא"י ויצא ממנה הוא כעובד עבודה זרה, אבל מי שנולד או דר בחו"ל אינו עובד עבודה זרה. במילים אחרות - מצוה קיומית. מה שאין כן לגירסה "כל הדר" - ישנה חובה על אנשי חו"ל לעלות ולדור בא"י, במילים אחרות - מצוה חיובית. נמצא שהרמב"ן שגרס "כל היוצא", סובר שמצות ישיבת א"י - היא קיומית!

הרב ח"ד שעוועל בהערותיו לספר המצוות²⁶ והרב קלמן כהנא בהערותיו ל"פאת השולחן"²⁷ ציינו כי בפירוש הרמב"ן לתורה בראשית [כד, ג; כד, כ"ה ויקרא יח, כה] ובדרשתו לראש השנה²⁸ הגירסה היא "כל הדר". גם תלמידיו, הרשב"א²⁹ ותלמידו האלמוני של הרמב"ן ב"קונטרס תוצאות א"י"³⁰ גרסו "כל הדר". לכן מסתבר שהגירסה בספר המצוות היא "כל הדר", ואף מצאנו ראשונים שציטטו את הרמב"ן בספר המצוות והגירסה בהם היתה "כל הדר". לדוגמא הרשב"ש³¹ מצטט את הרמב"ן בספר המצוות וגירסתו "כל הדר בחו"ל". גם אביו התשב"ץ הביא (בספר המצוות שלו הנקרא "זוהר הרקיע"³²) את הרמב"ן בספר המצוות וכתב: "ולפי שזו מצוה היא הפליגו החכמים בהדר חוצה לארץ שהוא כעובד ע"ז". כך מסתבר גם ממשמעות דבריו וכך מוכח מהקשר הדברים שם. הרמב"ן בא להוכיח כי מצות ישיבת א"י היא מצוה חיובית הנוהגת גם בזמן הגלות - "ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והיא דירת א"י... מצות עשה לדורות מתחייב בה כל יחיד ואפילו בזמן הגלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה". כדי להוכיח זאת פתח את דבריו במאמר חז"ל - "כל היוצא ממנה ודר בחו"ל יהיה בעיניך כעובד עבודה זרה". לכן צריכים אנו לומר שגרסתו היא, "כל הדר" כמו בשאר ספריו שהובאו לעיל, או שמשמעות "כל היוצא" הוא כמו "כל הדר". ראה להלן סעיף ג.

23 כתובות קי ע"ב.

24 שמואל א כ"ו, יט'.

25 הלכות א"י, סימן א סעיף א ס"ק ח.

26 מ"ע ד'.

27 עמי קלה.

28 מהדורת ת.ד. שעוועל עמי רג.

29 שו"ת, ח"א סימן קלד.

30 מובא בספר "כפתור ופרח", מהדורת ביהמ"ד להלכה בהתיישבות, ירושלים תשנ"ז, ח"ב עמי תנח.

31 שו"ת, סימן א.

32 מ"ע עו.

ג. הסברים נוספים בדברי הרמב"ן

□ הבנת הגר"ש סלאנט ברמב"ן

מצאתי כי הגר"ש סאלנט, רבה של ירושלים, הבין בדעת הרמב"ן שמצות ישיבת א"י היא קיומית להלן דבריו³³:

הלוא ישיבת א"י אינה מצוה חיובית אפילו לדעת הרמב"ן... וסיעתו הסוברים שזה נחשב למצות עשה... מכל מקום מודים דאינה מצוה חיובית כמו שאר המצוות. ומבואר בגמרא שם³⁴ ג' שבועות וכו' אחת שלא יעלו כחומה - ואם כן ודאי אינה מצוה חיובית על כל איש ואיש, ואם כן במה כוחה יפה לכוף לבעלה לקיים מצוה זאת של ישיבת הארץ יותר משאר מצוות חיוביות? והלוא בכיבוד אב ואם שזוהו מצוה חיובית אמרו³⁵ איש - יש סיפק בידו לעשות, אשה - אינה סיפק בידה לעשות ואינה יכולה לכוף לבעלה שניח אותה לקיים מצות כיבוד אב ואם³⁶?

לדעתו, מצות ישיבת א"י היא קיומית בגלל "שלוש השבועות". לכן הוא מקשה מדוע יכולה אשה לכוף בעלה לעשות עמה לא"י, הלוא "רשות בעלה עליה"³⁷ ואפילו במצוה חיובית כמו כיבוד אב ואם, אינה יכולה לכוף את בעלה?

הרב נתן פרידלאנד³⁸ דחה את דבריו.

1 דברי הרמב"ן בספר המצוות³⁹ ברורים - "אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות". הרמב"ן גם מביא את ה"ספרי" - "ישיבת א"י שקולה כנגד המצוות בתורה", מבואר שמצות ישיבת א"י היא חיובית כמו שאר מצוות חיוביות.

33 "כבוד הלבנון", גליון 12 (תרכ"ד), עמ' 80, בענין מצוות ישיבת הארץ ועליה לארץ מחו"ל. דבריו הובאו בשו"ת "ציץ אליעזר", ירושלים תשמ"ד, ח"י"ד מילואים ותיקונים לסיימן עב, עמ' קצח. ספר "תורת רבנו שמואל סלאנטי", ירושלים תשנ"ח, ח"ג, סימן קלו, עמ' קלג - קלה.

34 כתובות קיא ע"א.

35 קדושין לע"ב.

36 תירוצו שם אינו שייך לנושא הנידון.

37 קדושין לע"ב.

38 כתבי רבי נתן פרידלאנד, ירושלים תש"מ, ח"א עמ' 240.

39 מ"ע ד'.

2) ההוכחה מ"שלושת השבועות" אינה מובנת. האיסור לעלות המובא ב"יד חזקה" הוא רק כשאנו מורדים במלכות בחו"ל, אך כאשר ניתנה לנו רשות מהמלכות לעלות - חובה עלינו לעלות לארץ⁴⁰.

3) ההוכחה מכיבוד אב ואם אינה מובנת. בכיבוד אב ואם אין חיוב על הבעל לכבד את הורי אשתו⁴¹. המצוה מוטלת רק עליה ולכן אינה יכולה לכוף את בעלה. מה שאין כן במצות ישיבת א"י, החיוב על שניהם הוא שווה ולכן היא כופה את בעלה לעלות עמה לארץ.

הרב י. ליברמן⁴² השתמש ב"שלוש השבועות" בצורה חריפה יותר. להלן דבריו:

לרוב הפוסקים ישוב א"י היא מצוה קיומית. ובאמת צריך בירור לומר שהיא חיובית. דאיך יתכן, הלוא הקב"ה הגלנו וגרשנו מא"י, ופיזרנו לארבע כנפות הארץ, והחריב מקדשו עירו וארצו, ואם כן איך יתכן שבכל זאת תהיה מצוה על כל אחד ואחד מישראל לשוב ולעלות ולישב בא"י, הלוא זה לכאורה נגד רצונו יתב"ש, כעין גשמים שירדו בסוכה דהוי כשפך לו קיתון על פניו, וזה שב וכו' ו"ל דלכן על כלל ישראל כולו בודאי שאין חיוב, אדרבה מושבעין שלא יעלו בחומה, אבל ליחיד יש מצוה קיומית אם עולה ומתיישב בארץ הקודש.

תמהני, כי דבריו מבוססים על "שלוש השבועות" שאינן נוהגות ושייכות כיום. וסברתו זו נאמרה ונכתבה בספר "ויואל משה", וכבר דנו בה האחרונים ודחו אותה.

□ הבנת הגר"י אהרנברג ברמב"ן

הרב י. אהרנברג⁴³ טען שלדעת הרמב"ן מצות ישיבת א"י היא מצוה קיומית, מכיון שלא נאמרה בתורה מצות עשה לדור בא"י אלא⁴⁴ "וירשתם אותה וישבתם בה". משמעות הפסוק באה ללמד, שרק לאחר שנכנסתם לארץ "וירשתם אותה - תשבו בה", כלומר, תתעכבו ולא תצאו ממנה. כי "וירשתם"

40 גם ה"ציץ אליעזר" לעיל הערה 10, דחה כן אלא שכתב "שלא רק על ראייה זו הוא בנה את יסוד דבריו לומר שאינה מצוה חיובית". ראה הרב י. טיקוצינסקי, "עיר הקדש והמקדש", ח"ג עמ' ר.

41 אע"פ שנפסק בשו"ע יו"ד סימן רמ' סעיף כד, שחייב אדם לכבד את חמיו (וחמותו), כבר פירש שם השו"ע (ס"ק כב) בשם הב"ח שהכוונה לכבדו כשאר זקנים מכובדים ולא ממש כמו כבוד אב ואם. ה"פתחי תשובה" (שם ס"ק כ) הוכיח זאת ממה שאשה נשואה פטורה מכבוד אב ואם. הערת הרב י. יוסיפון

42 "זכרון יעקב", ח"ג, סימן לו, עמ' צב.

43 שו"ת "דבר יהושע", ח"ב, או"ח סימן עא, עמ' קפה.

44 דברים י"ב, כח.

משמעותו לשון עכבה כמו "בסוכות תשבּו" שפירש הרא"ש⁴⁵ תתעכבו, וכמו (במדבר כ, א) "וישב העם בקדש" ועוד. לפיכך סובר הרמב"ן שאמנם זו מצוה שנאמרה לדורות לכל יחיד ויחיד, מכל מקום אינה מתקיימת אלא לאחר שיקיים האדם "וירשתם אותה". כלומר, שקבע דירתו בה - אז "וישבתם בה". המסקנה מהסבר זה היא, שאדם הדר בחו"ל לא חלה עליו מצוות ישיבה א"י, כי הדבר דומה למצוות ציצית שכל זמן שלא לבש טלית אינו מחויב בה. הוא סיים דבריו: כנלע"ד להמליץ בעד יושבי חו"ל בזמן הזה אלא שלא מצאתי לי חבר ומסתימת הפוסקים לא משמע כן".

הסבר זה תמוה. דברי הרמב"ן ברורים שכתב: "מתחייב בה בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות" כמו שהוסבר לעיל. ועוד, הרמב"ן⁴⁶ כתב "על דעתי זו מצוות עשה" מבואר שלדעתו כתובה מצוה זו בתורה. ועוד, מדוע "וישבתם לשון עכבה" ולא לשון ישיבה כפשוטו?

□ הכנת הגר"י לוכרבוים מליסא ברמב"ן

בשם הרב יעקב מליסא (מחבר ספר "נתיבות המשפט") הקשו⁴⁷: "אם נאמר שהעליה לא"י בזה"ז היא מצוה חיובית, למה לנו נדר או שבועה לעלות, הלוא מושבעים ועומדים מהר סיני "וירשתם וישבתם", ואיך מהני התרה על שבועה לקיים המצוה?"

נראה לי לתרץ, שהעליה לא"י היתה מסוכנת, והעולה היה צריך להוציא כספים רבים כדי להגיע לא"י. הנסיעה בדרכי היבשה בעגלות זוחלות, בדרכים עקלקלות ומסוכנות ארכה חודשים ולפעמים שנים. מי שהפליג באניה - סכנתו לא היתה פחותה: או שהותקף על ידי שודדים או שהאניה טבעה בים. כדי להוציא לפועל נסיעה כזאת היתה דרושה התאמצות יוצאת מן הכלל. הרב י.ל. מימון טען⁴⁸, שלכן היו רבים שנהגו לחייב את עצמם בנדר או בשבועה כדי לעלות לא"י למרות כל הקשיים. לדעתו, מנהג זה יש לו מקור

45 בפרק לולב וערבה סימן ג'.

46 במדבר ל"ג, נג'.

47 התפרסם על ידי הרב משה בלוד, ב"הפוסק" גליון קמ" (כסלו תשי"ב), ובספר "עמוד האש", השרף מבריסק תולדות חייו של המהרי"ל דיסקין, ירושלים תשי"ד, עמ' קז ו"במשמרת חומותנו" (של נטורי קרתא) גליון י"א (שבט תשט"ו) ועוד. הרב ד"ר צ. הרכבי, "קול תורה" כ"ג (ניסן אייר תשי"ד) עמ' כא, הביע חשד באמיתות המכתב. הרב ש. וינגרטן, "סיני" לב (תשרי - חשוון תשי"ג), הוכיח במאמרו "זיוף ספרותי" כי המכתב מזויף. הוא פרסם מאמר נוסף ברבעון "הספר", בקונטרס המרובע, קונטרס ד - ה - ו - ז, (ניסן תשט"ו - אלול תשט"ז), שבו הביא הוכחות נוספות. הרב אברהם וייס, בעתון "המחנה החרדי" (של חסידי בעלז) כתב שלשה מאמרים שבהם הוכיח כי מכתב זה ומכתבים נוספים שפירסם הרב משה בלוד בספרו "דובב שפתי ישנים" הם מזוייפים. הראשון, "הזיופים שבספר "דובב שפתי ישנים" גליון 494 (א' אלול תש"ן). השני, "על הזיופים שבספר "דובב שפתי ישנים", גליון 573, (כ' אדר ב' תשנ"ב). השלישי, גליון 683 (ל' סיון תשנ"ד), "זיוף דעת הגדולים על מצוות ישיבת א"י. ראוי לציין כי תלמידי חכמים מפורסמים הניחו שהמכתב אמיתי. ראה למשל, הגר"ע יוסף, במאמרו "מצוות ישוב א"י", תושבע"פ יא (תשכ"ט) סעיף ו עמ' לט. למרות זאת התייחסתי לעצם הטענה.

48 "התורה", תרצ"ד, שנה יד גליון ז', מאמר נדרי א"י.

בתורה כי יעקב אבינו בהיותו בדרכו לחו"ל נדר⁴⁹ "אם יהיה אלוקים עמדי... ושבתי בשלום אל בית אבי" – "והשיבני" לא נאמר, אלא "ושבתי". הוא בעצמו ישתדל לחזור לבית אבותיו. מכאן למדו ישראל לקשור את עצמם בנדר או שבועה על מנת לעלות לא"י עכ"ד. בנוסף, מפורש גמרא⁵⁰, "מנין שנשבעין לקיים את המצוה... והלוא מושבע ועומד מהר סיני הוא? הא קמ"ל דשרי לאיניש לזירוזי נפשי"⁵¹.

את הקושיה "איך מהני התרה על שבועה לקיים המצוה?" תירץ הרשב"י⁵², שהעליה היא הכשר מצוה והמצוה היא הישיבה, ולכן נדרים או שבועות חלים לקיים או לבטל הכשר מצוה.

3. שיטת הרמב"ם

הרב אהרן סולובייצ'יק⁵³ טען שבדברי הרמב"ן בספר המצוות⁵⁴ מבואר שלשיטת הרמב"ם זו מצוה קיומית. הרמב"ן⁵⁵ הוכיח מפסוקים כגון "והורשתם את הארץ וישבתם בה"⁵⁶ ועוד, שמצות כיבוש א"י וישיבתה היא מצות עשה. כשסיים את ראיותיו כתב: "הוראה שהיא מצוה לא יעוד והבטחה". לדעתו, בא הרמב"ן לשלול במשפט זה את פרשנות הראשונים הסוברים כי פסוקים אלה אינם מצוה אלא "יעוד והבטחה". המשמעות של "יעוד והבטחה" היא דבר שאנו שואפים להתגשמותו, ענין אליו אנו מקווים, במילים אחרות - מצוה קיומית. לדעת הרב א. סולובייצ'יק, זוהי שיטת הרמב"ם.

לעומתו, הרב שרגא פייבל פראנק הסביר כן מסברה את הרמב"ם להלן דבריו⁵⁷:

ואף שהרמב"ם אינו מונה במנין המצוות מצוה זו של ישיבת א"י... וסבירה ליה שאינו אלא הבטחה בעלמא, אפילו הכי גם הרמב"ם יודה נהי דאינה מצוה חיובית...לא יצאה מכלל מצוה קיומית כשישבת סוכה בכל זי ימים בכל רגע ורגע, ומצות תפילין כל היום וכדומה

49 בראשית כ"ח, כ – כא.

50 נדרים ח ע"א.

51 ודאי לשיטת הרי"ן שם, ששבועה חלה על דבר מצוה לעניין בל יחל ורק מקרבן שבועה איתמעט. מכל מקום גם לשיטת הרמב"ן (הביאו קצות החושן סימן ע"ג ס"ק ה', ובפירושו לתורה פרשת מטות) ששבועה כדי לקיים מצוה אינה חלה לא למלקות ולא לקרבן, י"ל שהשבועה מזרזת את האדם כי בגלל חומרתה אנשים נוהרים ומקפידים לקיימה. ראה עוד: הרב י. קנייבסקי, "ברכת פרו" עה"ת, פרשת מטות עמי סב.

52 שו"ת סימן א'.

53 "אור המזרח" כרך יט (תש"ל), עמי 106-114.

54 השמטות מ"ע ד.

55 שם.

56 במדבר ל"ג, נג.

57 "תולדות זאב" מסכת שבת פרק כירה, מאמר ישוב א"י סעיף כג, ח"ב עמי עד.

הרבה מצוות, שהרי מפורש אמרו בתוספתא⁵⁸ ובספרי⁵⁹ שקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות⁶⁰.

אחרונים אחרים הוכיחו זאת מדברי הרמב"ם⁶¹ –

לעולם ידור אדם בא"י ואפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה שנאמר⁶² "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוהים אחרים..."

קשה, מדוע שינה מלשון הברייתא בבבלי⁶³ - "כל הדר", וגרס "כל היוצא"? הלוא משמעות הגירסה "כל היוצא" היא שדוקא מי שדר בא"י ויצא ממנה הוא עובד עבודה זרה, אבל מי שנולד או דר בחו"ל אינו עובד עבודה זרה?!

בספר "משרת משה"⁶⁴ הסביר, שכיון שהלימוד בגמרא הוא מדוד שדר בא"י והוכרח לברוח לחו"ל - "דין לבוא מן הדין להיות כנידון" ומוכרחים אנו לומר דכוונת הש"ס דנקט כל הדר בחו"ל כהאי גוונא איירי ולא בכל גוונא, והראיה שהביא מדוד תוכיח".

בספרו "זכות אבות"⁶⁵ הוסיף, שלשון חז"ל "לעולם ידור" באה ללמד, שרק מי שהיה דר בא"י מתחילה מתחייב בחיוב זה "לעולם" - כל ימי חייו, ורק אדם זה אם עקר דירתו ויצא לחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה.

הוא הוסיף, שהסבר זה מוכרח: "כדי ללמד זכות על כמה רבנים וגאוני עולם וחסידים עליון, שהיו דרים מתחילה בחו"ל ונשאר שם כל ימי חייהם. ואמאי לא חששו... שדומה כמי שאין לו אלוה? אלא... משום... דמשמע להו בכוונת דברי הש"ס הכין".

קדם לו בהסבר זה המהריט"ץ⁶⁶. לדעתו, בכוונה שינה הרמב"ם את לשון הגמרא, כוונת הרמב"ם להפך בזכות הדרים בחו"ל:

---

58 פי"ה דע"ז.

59 דברים י"ב, כט.

60 כך גם הסביר ברמב"ם הרב צדוק הכהן מלובלין, ספר "פוקד עקרים" ורשה תרכ"ד, אגרת הקודש עמ' 56, "ואפילו תימא דאינה מצוה חיובית על כל אחד בזמן הזה... ולא כרמב"ן... עם כל זה ליכא דפליג דמעלה גדולה היא דירת א"י גם בזמן הזה. וכן הרמב"ם שלא מנאה כמצוה חיובית מכל מקום קבע להלכה שבתי ישיבתה בפרק ה' מהלכות מלכים".

61 הלכות מלכים פי"ה הי"ב.

62 שמואל א כ"ו, יט.

63 כתובות קי ע"ב.

64 הרב יצחק עטייה, הלכות מלכים פי"ה הי"ב, ליוורנו תקפ"ג, עמ' צט, ב.

65 הני"ל, על מסכת אבות, ליוורנו תקפ"ד, פי"ד עמ' קכא.

...דלא ניחא ליה למרייהו דנימא שכל הדרים בחו"ל כמי שאין לו אלוה, לכן כתב שכוונת הגמרא... דלא בעי למימר אם דרו מעולם אבותיו ואבות אבותיו מיום היותם... על אדמת הקודש וגירושם לחו"ל... מה בידו לעשות? ולא נאמר על זה "אל ידור בחו"ל", שאם כן, מה תהא על ישראל ועל רבנו קדישין הדרים בחו"ל? אלא ודאי מה דקאמר "אל ידור" רצונו לומר אל יצא לדור בחו"ל... והשתא ניחא שלא מצינו שום פוסק שאוסר לדור בחו"ל אלא דוקא לצאת לחו"ל אסור, אבל אם היו מעולם דרים אבותיו בחו"ל אינו אסור... ואם דברים כפשטן - מאי דקאמר בכרייתא "ואל ידור בחו"ל" - שרצונו שאסור לשכון, אם כן הרי אסור לשכון בחו"ל, אלא ודאי "אל ידור" - רצונו לומר אל יבוא לדור לאפוקי שאם יבוא לסחורה או לדבריהם שהזכירו בגמרא שרי. כנלע"ד בהבנת הרמב"ם והוא נכון...

וזה דייק (הרמב"ם) ממאי דאמרינן התם⁶⁷ בספיא (דברייתא) וכן בדוד הוא אומר⁶⁸: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה'....." ... משמע שכוונתם מה שאמרו "אל ידור" - רצונו לומר אל יצא מהארץ לדור בחו"ל, דוגמת דוד המלך שגרשוהו מא"י והוציאוהו לחו"ל⁶⁹.

ה"שדי חמדי"⁷⁰ טען כנגד המהריט"ץ - "והוא דוחק" כי "היה לרבינו (הרמב"ם) להביא הדברים בלשון שנאמרו בגמרא, ולפרש מה שנראה לו בכוונתם. בכמה מקומות מצינו שכותבים המפרשים שדרך הרמב"ם לתפוס לשון הגמרא ואינו מבאר מה שצריך לבארו, שסומך... [ש]נפרש בלשונינו".

66 שו"ת, דפוס וינציה תנ"ד, ח"א סימן פה, עמי עה, ב. הרב ברזילי יעבץ, בספר 'לשון ערומים', איזמיר תקי"ז, דרוש ג', עמי ח', הביא את דביו, זן בהם והסכים איתם. הרב שלמה בן עזרא, ספר יד שלמה, שאלונקי 1826, דרוש ה עמי עה, ניסח את דברי המהריט"ץ כך - "דברי חז"ל נאמרו רק על מי שארץ מולדתו בא"י, אבל עדת ישראל החיים בחו"ל כיוון ששם היא ארץ מולדתם אינם בכלל עובדי עבודה זרה". הוא הסיק מסקנה נוספת בדעת מהריט"ץ - "מי שבא מחו"ל לא"י וצר לו המקום (בא"י). לא רביע עליה איסור לצאת מא"י לחו"ל אלא דוקא מי שהיתה דירתו הוא ואבותיו בא"י. מסקנה זו תמוחה, כי מהריט"ץ חי בצפת ורצה ללמד זכות על יושבי חו"ל, אבל ודאי לדעתו מי שעולה לא"י ודר בה מתחייב בכל החיובים כמו מי שנולד בא"י. האדמו"ר שלום דב (מוהרש"ב, האדמו"ר החמישי לבית חב"ד), "אגרות הקודש", ניו-יורק תשמ"ז, ח"ד אגרת תתק"נ, סעיף יי עמי תתקצ"ג, הבין שדברי המהריט"ץ נאמרו בשיטת הרמב"ן - "וגם למ"ד דישיבת א"י היא מ"ע מהתורה, אין לומר דכשאינו עולה עושה ועבירה ח"ו, כי אינו מ"ע שהזמן גרמא, רק כשעולה מקיים מ"ע". וצ"ע כי דברי המהריט"ץ נאמרו בדעת הרמב"ם בלבד וברמב"ן מפורש - "מתחייב בו כל אחד ממנו".

67 כתובות קי ע"ב.

68 שמואל א כ"ו, יט.

69 הסברים נוספים מסברה ברמב"ם ראה: "פאת השולחן", הלכות א"י פרק א' סימן א ס"ק ח, עמי ז. הרב י. אלגאזי, ספר "שמע יעקב", פרשת חיי שרה עמי כג, ב. הרב מ. טולדאנו ספר "מלאכת הקדש", ליוורנו תקס"ג, ויקרא פרשת בהר, עמי קמט ד"ה להיות לכם לאלוקים.

70 הרב ח. מדיני, מערכת כף כלל עה, מהדורת בית הסופר, בני-ברק תשכ"ז, ח"ג עמי קכח.

ר' צבי גלאט⁷¹ הוסיף, שאם הרמב"ם שינה את הלשון כדי להפך בזכות הדריים בחו"ל, היה נראה יותר שישנה את שני החלקים של הברייתא ויכתוב: "לעולם ידור אדם בא"י ואל יצא לדור בחו"ל כי היוצא לחו"ל כאילו עובד עבודה זרה", ואם הרמב"ם רצה לשנות רק חלק אחד, היה צריך לשנות את הלשון בגוף האיסור ולא בנימוק, ולכתוב: "לעולם ידור וכו' ואל יצא לדור בחו"ל", ולא נצטרך להבין מתוך הנימוק לאיסור שאין הכוונה באיסור כפשוטו אלא יש להוסיף ולשנות בו.

לעומת ההסברים שנאמרו לעיל, שיסודם בסברות, בספר "אבות הראש"י⁷² הראה כי דברי הרמב"ם מקורם באבות דרבי נתן⁷³, בספרא פרשת בהר⁷⁴ ובתוספתא דעבודה זרה⁷⁵. הגירסה שם היא "כל היוצא". היישידי חמד⁷⁶ הוסיף, שגירסה זו מצוייה גם בילקוט שמעוני⁷⁷. בספר "אבות הראש"י הסביר שבגלל כל המקורות הנ"ל בחר הרמב"ם להביא את הגירסה "כל היוצא" בניגוד לגירסה בגמרא, בגלל כללי פסיקה שהנחו אותו בידי החזקה⁷⁸. הרב בעל "תומת ישרים"⁷⁹ כתב: "דרך רמב"ם לפסוק היפך שיטת הגמרא היכא שהספרא או ספרי מוכיחים היפך שיטת הגמרא"⁸⁰. כל שכן בנידון דידן, שהספרא התוספתא וברייתא דאבות דרבי נתן כולם גורסים "כל היוצא", לכן סמי חדא מקמיה תלת.

אחרוני זמננו⁸¹ הביאו מקורות נוספים מדברי הרמב"ם שמהם משמע כי הוא סובר שהיא מצוה קיומית. דבריו מרוכזים בהלכות מלכים פ"ה. להלן ההלכות:

71 "מעפר קומי", עמי' צד. וכן כתב הרב נחום אש, "ציוני מהר"ן", רמב"ם הלכות מלכים פ"ה ה"יב.

72 הרב רחמים יצחק פלאגי, ספר "אבות הראש"י על "אבות דרבי נתן", פרק כו, איזמיר תרכ"ב, ח"ב עמי' יט, ב. דבריו הובאו ב"שדי חמד", לעיל הערה 69.

73 פרק כו'.

74 פרשה ה, כ"ה, ד' ד"ה לתת לכם.

75 פ"ה.

76 הרב ח. מדיני, מערכת כף כלל עח, מהדורת בית הסופר, בני - ברק תשכ"ז, ח"ג עמי' קכח.

77 סימן תרסו.

78 המלבי"ם בפירושו "התורה והמצוה" על הספרא, ויקרא כה, ד (פרשה ה') ד"ה לתת לכם, קדם להם וכתב: "והרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"יב) כתב היוצא מא"י לחו"ל כגירסת הספרא".

79 שו"ת סימן קע.

80 דבריו הובאו ב"כנסת הגדולה" בכללי הפוסקים חלק או"ח סימן כח.

81 שו"ת "ציץ אליעזר", חי"ד סימן עב סעיף ז, עמי' קלו. הרב י. ה. לעוונבערג, ספר "אמרי חן", ליקוואוד תש"ן, רמב"ם הלכות מלכים, עמי' סט-ע, הביא הגדרה חריפה בשם הגרי"ז סאלאביצ'יק. הרמב"ם סובר שגדר ישיבת א"י היא כמו בית סוהר, הנכנס לשם אינו יכול לצאת. קשה להאמין שיצאו הדברים מפי הגרי"ז, לומר על א"י שהיא בית סוהר ואפילו בלשון משל, שהרי א"י נקראת בית חיינו ("ירחם על ציון בית חיינו" – ברכות שאחרי ההפטרה)!!

הלכה ז: ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים...

הלכה ט: אסור לצאת מא"י לחוץ לארץ לעולם אלא ללמוד תורה או לישא אישה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה אבל לשכון בחוצה לארץ, אסור. ואף על פי שמותר לצאת אינה מידת חסידות שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום.

הלכה יא: אמרו חכמים כל השוכן בא"י עוונותיו מחולין שנאמר⁸²: "ובל יאמר שכן חלותי העם היושב בה נשוא עוון". אפילו הלך ארבע אמות - זוכה לחיי העולם הבא...

השאלות על דברי הרמב"ם הן:

1. מדוע לא כתב "מצות עשה לישיב בא"י ואסור לשכון בחו"ל"? או: "אסור לשכון (לדור) בחו"ל"?

2. מדוע לא הקדים את חיוב הישיבה בא"י, אלא התחיל את ההלכות באיסור לצאת מא"י לחו"ל, שמשמעותו שאדם הנמצא בא"י אסור לו לצאת לחו"ל, אבל אדם שגר בחו"ל אין עליו איסור לגור שם, כמו שכתב בהלכה ז' - "ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים"?

3. מדוע בהלכה ט' הביא דוגמא מאיסור היציאה מא"י בלבד ולא מהדר בחו"ל?

לכן נראה כי לדעת הרמב"ם אין מצוה חיובית לדור בא"י אלא הדר בא"י מקיים מצוה ואסור לו לצאת ממנה. לכן התחיל בהלכותיו באיסור לצאת מא"י לחו"ל⁸³ והביא⁸⁴ רק את מעשה מחלון וכליון העוסקים ביציאה מא"י וכתב שאינה מידת חסידות לצאת לחו"ל אפילו בזמן הרעב.

מסיבה זו לקוחה גירסתו מתורת כהנים⁸⁵ וגרס בהלכה יב: "שכל היוצא מא"י לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה" וכדעיל.

מסיבה זו כתב בהלכה ז': "ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים" כי רק על ארץ מצרים נאמר איסור על עצם הישיבה והדירה, ובכך היא שונה משאר ארצות חו"ל שמותר לישראל לדור בהם.

העולה מהסבר זה - שאין איסור לשכון (לדור) בחו"ל, אבל יהודי שנמצא בא"י אסור לו לצאת ממנה⁸⁶.

82 ישעיהו ל"ג, כד.

83 הלכה ט'.

84 שם.

85 פרשת בהר ה', לה.

86 שו"ת "ציץ אליעזר", ח"י"ד סימן עב סעיף ז, עמ' קלו. הרב י. ה. לעוונבערג, ספר "יאמרי חן", ליקוואוד תש"ן, רמב"ם הלכות מלכים, עמ' סט - ע ועוד.

הבנה זו שמצוות ישיבת א"י היא מצוה קיומית נתקבלה אצל חלק מלומדי התורה שבדורות האחרונים באופן מוחלט עד כדי כך שברמב"ם מהדורת פרנקל [במדור "מקורות וציונים"⁸⁷ שמטרתו להשלים את ציון מקורות הרמב"ם מדברי חז"ל ומדברי הרמב"ם עצמו במקומות אחרים], מובא כדבר מובן מאליו שזו שיטת הרמב"ם. מוסבר שם שדברי הרמב"ם "אסור לצאת מא"י לחוצה לארץ לעולם" (שם, פ"ה ה"ט) – כוונתם "שיש פוסקים דהאיסור הוא לצאת לחו"ל, אבל ליושבי חו"ל אין איסור במה שאין עולים לא"י, ועיין לשון רבנו ריש הלכה זו [ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים]"⁸⁸.

לענ"ד אין זו כוונת הרמב"ם מכיוון שיש קשיים בהסבר זה ואלו הם:

1. גם אם נאמר שמצוות ישיבת א"י היא קיומית, הלא הרמב"ם מנה מצוות קיומיות⁸⁸ כמצוות עשה, כמו מצוות מזוזה (מ"ע טו) ומעקה⁸⁹, אם כן מדוע לא מנה את מצוות ישיבת א"י בספר המצוות?

2. אמנם בהלכות מלכים הדגש בלשון הוא על "היוצא" כנאמר לעיל, אבל הרמב"ם פתח את דבריו "לעולם ידור אדם בא"י... ואל ידור בחו"ל". לכן אין ה"כאילו עובד עבודה זרה" תלוי ביציאה מא"י כפי שאפשר לטעות בלשונו, כי בכך לא משתנה עצם הדין כמבואר ברמב"ם⁹⁰ שהבעל כופה את אישתו לעלות ממקום שרובו ישראל בחו"ל למקום שרובו עכו"ם בא"י. לכן מוכח שאין היציאה לחו"ל גורמת אלא הדירה בא"י⁹¹.

3. מפרשי הרמב"ם כתבו⁹² ש"הרמב"ם דרכו לתפוס לשון התלמוד". כל ההלכות המובאות בהלכות מלכים פ"ה הן לשון חז"ל בבבלי כשהנוסח שם הוא "לא יצא" (ראה בכסף משנה שם). כדוגמא, הלכה ט' מקורה במסכת ע"ז [יג,א] ובמסכת ב"ב [צא,א]. במסכת בבא בתרא נאמר: "אין יוצאין מארץ לחו"ל אלא אם כן עמדו סאתיים בסלע... אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ". מסיבה זו נקט הרמב"ם בלשונו "כל היוצא". נראה שהסיבה שחז"ל נקטו בלשונם "כל היוצא" מכיוון שדיברו לפי המציאות בזמנם במצב הטבעי כשישראל נמצאים בא"י. לפיכך, הגירסה המצוייה באבות דרבי נתן, בספרא ובתוספתא והמביאה ראיה מדוד המלך - "כל היוצא" מא"י לחו"ל, מדברת על המצב התקין כפי שהיה בימי דוד, כשכל ישראל היו

87 ראה עוד שם, "ספר המפתח" עמ' תקס' שכתבו: "ליושבי א"י אסור לצאת לחו"ל, אבל ליושבי חו"ל אין איסור במה שלא עולים לא"י". והתבססו על המקורות שהובאו בסעיף ג.

88 הלכות ברכות פ"א ה"ב.

89 מ"ע קפד.

90 הלכות אישות פ"ג ה"ט.

91 הרב אשר פויכטוונגר, "אשר למלך", הלכות מלכים פ"ה ה"ב, ירושלים תשי"ח, ח"ד עמ' קעו.

92 "שדי חמד", מהדורת בית הסופר בני ברק, ח"ו, אסיפת דינים א-ב, כללי הפוסקים סימן ה, עמ' 65.

בא"י וממילא אדם שגר בחו"ל יצא מא"י לחו"ל. לכן אין מהלשון "כל היוצא" הוכחה כי "דרכו לתפוס לשון התלמוד". ראה עוד להלן סעיף ו, ב.

4. דברי הרמב"ם בהלכה ז: "ומותר לשכון בכל העולם תוך מארץ מצרים... ואלכסנדריה בכלל האיסור", באו ללמד כי הלאו שלא לדור במצרים נאמר על ארץ מצרים בלבד ולא על שאר ארצות. כוונתו, שישראל הדר בארץ מצרים עובר באיסור הלאו ובשאר ארצות לא קיים לאו זה. לכן, אין לדייק מהלכה זו שאין חיוב לדור בא"י, כי הלכה זו דנה ביחס בין ארץ מצרים לשאר ארצות רק מבחינת הלאו של איסור הדירה במצרים. [על היחס בין מצות הישיבה בא"י לישיבה בשאר ארצות דן הרמב"ם בהלכה ט והלכה יב]⁹³.

4. שיטת הריטב"א

הריטב"א במסכת יומא⁹⁴ כתב:

ומיהו תמיהא מילתא, על מה סמכו העולם לגור בזמן הזה במצרים, כגון הרמב"ם ז"ל וכמה גדולים אחרים?

ויש אומרים (הסמ"ג ל"ת רכז) שאותם עיירות כבר נתבלבלו ונחרבו ואלו עיירות אחרות הן שנתיישבו אחר כן. וה"ר אליעזר ממ"ץ⁹⁵ תירץ שלא אסר הכתוב אלא להולך בדרך ההוא שמארץ ישראל [דרך] המדבר...

והנכון יותר, שאין איסור ההוא אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם, אבל בזמן הזה שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצוי הארץ, כל חוצה לארץ אחד הוא, ואין איסור אלא שלא לצאת מדעת מן הארץ לחוצה לארץ"

ה"אבני נזר"⁹⁶ הבין: "ומדקדוק דבריו נראה דאין חיוב בזמן הזה לעלות רק על יושבי א"י החיוב שלא לצאת ממנה". כוונתו לסיום דברי הריטב"א –

⁹³ ראה עוד, מעפר קומי, עמ' צ הערה 4. הרב י. יוסיפון הקשה, הרמב"ם נקט לשון "ומותר לשכון בכל העולם" ואילו היה עובר בכל שעה על ביטול עשה לא היה כתוב "ומותר"! מאידך, במסכת שבת ג ע"א תוד"ה ב"בא דרישא, מצאנו שהתוספות ישנים תירצו "מכל מקום לאיסור שבת פטור ומותר". כלומר שהלשון מתייחסת לאיסור זה בלבד.

⁹⁴ לח ע"ב.

⁹⁵ יראים השלם סימן שט.

⁹⁶ לעיל הערה 3. בספר "ויואל משה", לעיל הערה 8, בעמ' רס' טען, שמהריטב"א יוצא שבגלל גזירת הגלות בטל גם האיסור שלא לשוב למצרים. דבר זה לא נראה בראשונים אחרים כי לדעתם אין קשר בין גזירת הגלות לאיסור לדור במצרים עכ"ד ספר "ויואל משה". הסבר דומה לריטב"א נמצא בפירוש רבינו מיוחס (דברים י"ז, טז) שכתב על הפסוק בפרשת המלך "ולא ישיב את העם מצרימה": "למדנו שאסור ללכת אפילו לסחורה אבל בזמן הזה מותר שנאמר (דברים כ"ח, סח) "והשיבך ה' מצרים (באוניות)". רס"ג הסביר פסוק זה (דברים כ"ח, סד): "והשיבך ה' למצב (של עבדות ושעבוד) שהיית

"ואין איסור אלא שלא לצאת מדעת מן הארץ לחוצה לארץ" אינו מובן. הלא כל דבריו עוסקים באיסור היציאה ממצרים ומדוע סיים את דבריו באיסור לצאת מא"י לחו"ל? לפיכך המסקנה מדבריו היא שמצות ישיבת א"י היא קיומית.

האחרונים טענו כנגדו, שדבריו אינם מוכרחים.

1. הריטב"א דן בדבריו רק על האיסור לגור במצרים ולא התייחס כלל למצות ישיבת א"י, לכן אין לדייק מכאן על שיטתו ביחס למצות ישיבת א"י. הוא התקשה בשאלה, "על מה סמכו גדולי ישראל [כגון הרמב"ם] לדור במצרים?" והביא את שיטת ה"יראים" (ר"א ממיץ) שהאיסור הוא על הדרך "ההולך בדרך זה" - מא"י למצרים. לדעתו ("הנכון יותר"), איסור הדירה במצרים נאמר רק כשישראל שרויין על אדמתם". בזמן כזה אסור לגור במצרים בכל ענין אפילו כשיהודי מגיע לשם מחו"ל (ולא מא"י). על שני תירוצים אלה כתב שבימינו, כשישראל מפוזרים בחו"ל אין איסור לדור במצרים יותר משאר חו"ל, בגלל שנגזר עלינו להיות מפוזרים בין האומות. לכן, אם אדם מוכרח לצאת לחו"ל יוכל לדור אפילו במצרים גם כשמסלול הליכתו הוא "בדרך הזה", או כשהוא מוכרח לצאת מא"י לחו"ל - אין איסור ביציאתו. אין לריטב"א כוונה לומר שאין חיוב לעלות מחו"ל לא"י⁹⁷.

2. לעני"ד, המילה "חוץ לארץ" הנזכרת בריטב"א כוונתה למצרים ולא כלל חוץ לארץ. כמו כן המשפט "ואין איסור אלא שלא לצאת מדעת מא"י לחו"ל", שממנו דייק ובנה ה"אבני נזר" את דבריו, מתייחס לשאלה, על מה סמכו גדולי עולם כמו הרמב"ם לדור במצרים? תשובת הריטב"א היא, שהרמב"ם (שעלה לא"י תחת סכנה ונאלץ לרדת ולגור במצרים) היה אנוס, ולא יצא מא"י לחו"ל (=מצרים) מדעתו. נראה, שהריטב"א השתמש בביטוי "לחוצה לארץ" מכיוון שבסמוך כתב "כל חוצה לארץ אחת היא". לדבריו, היוצא מדעת מא"י למצרים (חוצה לארץ) עובר על איסור הישיבה במצרים ועל ביטול עשה של מצות ישיבת א"י, והיוצא מדעת מא"י לצרפת (חוצה לארץ) עובר רק על ביטול עשה של מצות ישיבת א"י.

3. הרב מ. זק"ש טען⁹⁸, שדברי הריטב"א אינם מעשיים בימינו. דבריו נאמרו בזמן "שנגזר עלינו להיות נדחים בחו"ל", אבל בימינו שזכינו לקיבוץ

בו במצרים באניות, לאותו המצב שאמרתי לך לא תוסיף לראותו לעולם ותעמדו שם למכירה לאויבכם". כלומר, אין הפסוק מדבר על מצרים, אלא בא להזהיר את ישראל מפני כל הגלויות, ונקט מצרים כדוגמא בלבד כי הוא שורש כל הגלויות, שהרי למעשה גלו צפונה. הרב מ. כשר, תורה שלמה פרשת בשלח עמ' פג, הביא שיטה דומה בשם מהרש"ל, בספר עמודי שלמה על הסמ"ג, ל"ת רכו. הוא כותב שהתורה לא הזהירה אלא "בעת שהיו ישראל בנים של מקום והקב"ה רצה שיהיו לו עבדים ולא עבדים למצרים, אבל האינדא בלאו הכי אנו בגלות לא קפיד קרא עד שיקבל אותם - מארבע כנפות הארץ". ראה עוד, בירור הלכה, סוכה נא ע"ב, איסור הישיבה במצרים, עמ' קיט סעיף ג. דיון נוסף בדברי ה"אבני נזר" ראה עוד, בספר "אמרי חן" עמ' סט.

97 הרב י.ז. מינצברג, "קונטרס ישוב א"י", ירושלים ת"ש, סימן א עמ' לד. "מעפר קומי", עמ' צב. הרב ב. זילבר, בספר "מקור הלכה", הלכות שבת, עמ' 176 בסופו, כתב ובריטב"א "אדרבא מוכח שם להדיא להיפך".

98 ספר "איגרות מרדכי", ירושלים תשנ"ד, אגרת טז סעיף ד, עמ' תמו.

גלויות והקמת מדינת ישראל בריבונות ישראל, אדם שיכול לעלות לא"י, חייב לעלות, לדעת הריטב"א.

להלן מקורות נוספים בהם מתייחס הריטב"א לעליה מחו"ל לא"י ולמצות "ישוב א"י":

בחידושו למסכת כתובות⁹⁹ פירש את המשנה "הכל מעלין לא"י" –

פירוש ואפילו לאחר החורבן דאכתי איכא חיבת הארץ וכדאיאתא בגמרא. ומיהו שמעתי מרבינו דדוקא שיש שם ישוב א"י ושאינן סכנה בדרכים ושאינו צריך לעבור ים שהוא בחזקת סכנה.

מבואר שדין "הכל מעלין לא"י" נוהג בימינו. "רבינו" הוא הרא"ה, רבו המובהק של הריטב"א משמע שגם הרא"ה סובר כן.

גם בחידושו לגיטין¹⁰⁰ השתמש בביטוי "חיבת הארץ"¹⁰¹.

מקור נוסף הם דבריו במסכת ר"ה¹⁰² בו דן הוא באריכות בשיטת הרי"ף הסובר שאין מתירין שבות במקום מצוה. אחת הקושיות שהקשו על הרי"ף היתה "ומה שאמרו בלוקח קרקע בא"י כותבין עליו אונו ואפילו בשבת אע"פ

⁹⁹ קי ע"ב. וכן הוא ב"שיטה מקובצת", שם.

¹⁰⁰ ב ע"א ד"ה מאשקלון.

¹⁰¹ הוא דן האם עכו נכבשה על ידי עולי בבל, וזו לשונו: "אבל עכו ודאי מכיבוש שני היתה, וכדאמרין בשלהי כתובות (קיב, א) רבי אבא מנשק כיפי דעכו, אלמא בקדושתה היתה. ואם לא כבשוה לא היתה קדושה דהא קיימא לן (חגיגה ג ע"ב) דקדושה ראשונה שקידש יהושע קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא! ויש לפרש דאי משום הא לא איריא, דאפשר דלא כבשוה, ואעפ"י שבטלה קדושתה, חיבת הארץ לא בטלה, דאי לא תימא הכי... למאן דאמר קדושה שניה קידשה לשעתה ולא קידשה לעת"ל, עכשיו שהארץ חריבה - מי איכא למימר [דכיון] דאינה קדושה דחיבתה נמי בטלה? הא ודאי אינו נראה. ואע"פ שיש לחלק ולומר, שעכשיו שהכל חרבה אע"פ שבטלה קדושתה - חיבתה לא בטלה, אבל בכיבוש שני כיוון דמקצת הארץ כבושה והיא קדושה, מה שלא כבשו שאינו קדוש, בטלה נמי חיבתו, שאינו חביב אלא הקדוש, אבל עכשיו בעוונותינו שאינה קדושה כלל ליכא למימר דחיבת כל הארץ בטלה ואכתי במקומה עומדת. ואעפ"י שיש לומר כן אינו נראה שיש חילוק בזה... לפיכך צריך לומר שעכו לא היתה בכיבוש שני ואע"פ כן חיבתה לא בטלה" עכ"ל. מבואר שאע"פ שבטלה קדושת הארץ - חיבת הארץ לא בטלה.

ממקור זה אין ראיה כי הרב א. ליכטנשטיין, מהדיר חידושי הריטב"א לגיטין, מהדורת מוסד הרב קוק, הוכיח (בהקדמה) כי חלק מהחידושים למסכת גיטין המיוחסים לריטב"א, אינם שלו אלא של רבי קרשקש וידאל, שהיה תלמידם של הרא"ה (רבו המובהק) והרשב"א. מסיבה זו ייחסו ראשונים, כמו הנימוקי יוסף וכן אחרונים, את הספר לריטב"א כי שניהם למדו בבית מדרשם של הרא"ה והרשב"א ולכן סיגנונם דומה. מה עוד ששניהם מצטטים את הרא"ה והרשב"א. כתיי גדול של חידושים על רוב מסכת גיטין יוחס בטעות לריטב"א ונדפס בשמו, כשמתברר הוא רבנו קרשקש וידאל. הרב א. ליכטנשטיין הדפיס אותם כספר בפני עצמו בחידושי הריטב"א לגיטין. שם נמצאת הפיסקא לעיל ולכן הבאתי את דבריו בהערה. מכל מקום ממקור זה מבואר כי תלמידי הרא"ה והרשב"א משתמשים בביטוי "חיבת הארץ" ולא "קדושת הארץ".

¹⁰² לב ע"ב.

שהכתיבה מלאכה? שאני ישוב א"י שאינה מצוה לשעתה אלא קיימת לעולם והיא תועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד ערלים... וזו מרגלית שבידינו מרבינו הרמב"ן מפי מורינו ז"ל. מזה שהביא את הרמב"ן משמע שסובר שמצות ישיבת א"י נובעת מקדושתה.

בישיטה מקובצת¹⁰³ נאמר: "והריטב"א כתב וזו לשונו: והנכון כמו שפירש בירושלמי דהא לענין קדושת א"י היא, שהירדן מתחומי א"י, והכתוב¹⁰⁴ מפורש שהוא משתמש במונח "קדושת הארץ".

בחידושי למסכת כתובות השתמש בביטוי "חיבת הארץ" ולא "קדושת הארץ". יש להבין מה פירוש הביטוי "חיבת הארץ" ומה הן ההשלכות המעשיות מכך ש"חיבת הארץ" לא בטלה? בחידושי מצאנו:

1. שההלכות במסכת כתובות¹⁰⁵ השייכות ליישוב הארץ, כגון: הכל מעלין לא"י, האיש כופה את אשתו והעבד את אדונו נוהגות בימינו.

2. התירו אמירה לנכרי בשבת כדי לקנות קרקע בא"י¹⁰⁶. מהי דעת הריטב"א ביחס למצות ישיבת א"י, האם לדעתו נוהגת היא לאחר החורבן? הרמב"ן בפירושו לתורה¹⁰⁷ כתב שדין המשנה¹⁰⁸ "הכל מעלין לא"י נובע ממצות ישיבת א"י. לפיכך מי שפוסק הלכות אלו סובר שהיא מצוה. מאידך, פסק הרמב"ם הלכות אלו ביד החזקה¹⁰⁹ ובתשובותיו¹¹⁰, ולמרות זאת לדעת אחרונים רבים הוא סובר שמצות ישיבת א"י היא מדרבנן.

אפשרות אחת להסביר את דבריו היא, ש"חיבת הארץ" מקבילה ל"קדושת הארץ" והריטב"א סובר כרמב"ן שגם לאחר החורבן נוהגת מצות ישיבת א"י, אלא שנקט במונח "חיבת הארץ" ללמד שבמיוחד לאחר החורבן יש עניין לקיים את מצות ישיבת א"י בחיבה מיוחדת למרות הקשיים הרבים הקיימים לאנשים הדרים בה¹¹¹. הקושי בהסבר זה הוא שמשמעות הלשון "חיבה" היא פחותה מ"קדושה".

הסבר אחר הוא שהמונח "חיבת הארץ" שונה מ"קדושת הארץ". הריטב"א סובר שדין "הכל מעלין" הוא כמו שהסביר ה"אבני נזר", שבישיבת א"י ישנם שלשה עניינים. מצות הישיבה בא"י, מצוות התלויות בארץ, ולדור במקום מקודש וקדוש לשכינה כמו שהאבות גרו בא"י לפני

103 בבא מציעא כב ע"א ד"ה וכן ירדן.

104 במדבר ל"ד, "והירדן גבול".

105 קי ע"ב.

106 גיטין ח ע"ב.

107 במדבר ל"ג, נג.

108 כתובות קי ע"ב.

109 הלכות אישות פ"ג ה"כ, הלכות עבדים פ"ח ה"ט.

110 שו"ת, מהדורת בלאו סימן שס"ה מהדורת פריימן סימן ק"פ.

111 הרב חיים שטיינר. קושי נוסף, מפירוש הריטב"א לגיטין ב ע"א לא משמע כן. ראה בהערה 98.

שנכבשה. לשיטתו גם אם מצות ישיבת א"י אינה נוהגת, די בסיבה לגור במקום מקודש [מכיוון ש"חיבת הארץ לא בטלה"] על מנת לכפות את האשה לעלות עם בעלה ולדור בא"י.

סיכום: המקורות המצויים בידינו אינם מספיקים כדי לקבוע בודאות מהי שיטת הריטב"א. הנתונים הם, שאין בידינו מקור שבו נאמר כי לדעתו אין בזה"ז מצוה. אדרבה, מהמקורות החלקיים משמע כי לדעתו מצות ישיבת א"י היא מצות עשה. בנוסף, בית המדרש של רבותיו כמו הרמב"ן, הרא"ה, הרשב"א, ותלמידו הר"ן, קבעו להלכה כי מצות ישיבת א"י היא מצות עשה. מסתבר כי זו גם דעתו.

5. שיטות נוספות של ראשונים

א. שיטת רש"י

בספר "משרת משה"¹¹² ובספר "אבות הראש"¹¹³ טענו כי גם רש"י סובר שמצות ישיבת א"י היא מצוה קיומית. הסיבה היא שבשיטה מקובצת לכתובות¹¹⁴ הובא פירוש בשם רש"י במהדורא קמא "וכל הדר בחוצה לארץ - שיוצא מא"י לחוצה לארץ". כן הוא בפירוש רש"י¹¹⁵ "שכל הדר בא"י אני לו לאלקים, וכל היוצא ממנה כעובד עבודה זרה". כך גם בשמואל [א, כו, יט] על הפסוק "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוהים אחרים" פירש רש"י: "היוצא מא"י לחוץ לארץ כאילו עובד עבודה זרה", עכ"ד.

מאידך, בפרשת לך לך¹¹⁶ פירש רש"י - "ושם אהיה לכם לאלוקים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה"¹¹⁷.

ההוכחה שהובאה לעיל מהשיטה מקובצת אינה מוכרחת, כיון שדבריו בשיטה מקובצת הם ממהדורה קמא, ובפירוש רש"י למסכת כתובות אין הם נמצאים. לכן, אין בידינו מקורות מספיקים לקבוע מהי שיטת רש"י.

ב. שיטת רבנו חיים כהן

הרב אהרון סולובייצ'יק חידש¹¹⁸ כי שיטת רבנו חיים הכהן בתוספות¹¹⁹ "דעכשיו אינה מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשים דאין אנו יכולים להיזהר מהם ולעמוד עליהם" אינה כהסבר המקובל

¹¹² הרב יצחק עטייה, הלכות מלכים פ"ה הי"ב, ליוורנו תקפ"ג, עמ' צט, ב.

¹¹³ "מעפר קומי", עמ' צד.

¹¹⁴ קי עייב ד"ה וכל הדר.

¹¹⁵ ויקרא בהר כ"ה, לח' ד"ה "להיות לכם לאלקים".

¹¹⁶ בראשית י"ז, ח ד"ה "לאחזת עולם והייתי להם לאלוקים".

¹¹⁷ ראה הגרי"ד סולובייצ'יק, חמש דרשות, עמ' 90 - 91.

¹¹⁸ "אור המזרח", כרך יט (תשי"ל), במאמר "ישוב א"י ומלחמת מצוה בזה"ז עמ' 109.

הוא לא ראה את דברי הי"אבני נור" וה"אגרות משה".

¹¹⁹ כתובות קי עייב ד"ה הכל.

(שהובא גם ב"אגרות משה") שרבנו חיים סובר שאין מצוה בזמן הזה לדור בא"י. לדעתו, רגילים אנחנו לקרוא את המילה "מצוה" בחיריק תחת "המס" ובשוא תחת ה"צד"י" במובן של מצוה, אבל זו שגיאה. אילו היתה זאת כונת התוספות אז היו צריכים לומר: "דעכשיו איננה מצוה", אבל התוספות משתמשים בביטוי "אינו מצוה", לפיכך המילה "מצוה" צריכה להיות נקראת בשוא תחת "המס" ובקבוץ תחת ה"צד"י במובן של מצוה. מסיבה זו משתמשים התוספות בביטוי "אינו מצוה" ולא "איננה מצוה". המסקנה מדבריו, שדעת ר' חיים היא, שאין מצוה חיובית לדור בארץ ישראל אבל אדם העולה ונוהר במצוות התלויות בארץ - מקיים מצוה בישיבתו. כלומר, מצוות ישיבת א"י היא קיומית.

למרות המקוריות והחריפות שבפירוש זה, אין דברים מוכרחים. בדברי רבנו חיים מצאנו פרשנויות נוספות.

1. סובר שאין בזמנו מצוות עשה של ישיבת א"י ואף בזמנים אחרים¹²⁰.

2. מלשונו "דעכשיו אינה מצוה לדור בא"י..." משמע דוקא עכשיו – בזמנו אינה מצוה כי אפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ, אבל אם תהיה אפשרות לקיים את המצוות התלויות בארץ - מצוה לדור בה¹²¹. לפי הסבר זה, דעתו העקרונית היא שיש מצוות עשה של ישיבת א"י אף בזמנו, אלא שתנאי הכרחי הוא קיום המצוות התלויות בארץ.

3. אין אלה דברי רבנו חיים אלא תלמיד טועה כתבו¹²². לפי הסבר זה סובר רבנו חיים שיש מצוה בישיבת א"י.

הפרשנות המסתברת היא הסבר 2 (החיד"א, ה"חתם סופר" וה"אבני נזר"), כי בתשובה שהובאה במרדכי¹²³ נאמר: "כתב רבינו חיים בתשובה דהני מילי בימיהם שהיה שלום בדרכים אבל עכשיו שהדרכים משובשים אינו יכול לכופין..."¹²⁴. מתשובה זו עולה כי דעתו העקרונית היא שמצוות ישיבת א"י נוהגת. אילולא כן נוסח התשובה היה "אין כלל מצוה לעלות ולדור בא"י".

החידוש של הרב א. סולובייצ'יק, למרות חריפותו ומקוריותו, אינו מוכרח בדברי רבנו חיים כי הסבר זה מבוסס על דיוק לשוני. הלשון ברבנו חיים הוא – "אינו מצוה", ולפי כללי הלשון היו צריכים לומר – "איננה מצוה". זו אינה ראייה מוחלטת כי בניגוד לחכמי ספרד שדקדקו בכתבתם וכתבו לפי כללי הדקדוק והלשון, בצרפת ובאשכנז לא דקדקו כל כך. מה עוד שאפשר לפרש ולהסביר את רבנו חיים כמו החיד"א, ה"חתם סופר" וה"אבני

120 "מגילת אסתר" השמטות לספר המצוות, מצוה עשה ד.

121 החיד"א, שו"ת יוסף אומץ סימן נב. שו"ת "חתם סופר", יו"ד סימן רלד. שו"ת "אבני נזר" יו"ד סימן תנ"ד סעיף ד.

122 שו"ת מהרי"ט, יו"ד סימן כח, ובחידושיו לכתובות קי ע"ב.

123 כתובות פ"ג רמז ש"ג.

124 תשובה זו הובאה גם ב"חידושי האגודה" סוף כתובות סימן קעא בלא הזכרת שם רבנו חיים.

נזר" שהובאו לעיל. בנוסף, הסבר זה אינו שייך בימינו, כי לדעת כל הפוסקים בזמן הזה אפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ, לפיכך גם רבינו חיים סובר שישנה חובה לעלות ולדור בא"י.

זו גם שיטתו של הרשב"ם. במסכת בבא בתרא¹²⁵ נאמר: "אין יוצאין מן הארץ לחוץ לארץ".

רשב"ם פירש: "שמפקיע עצמו מן המצוות". כוונתו למצוות התלויות בארץ. לכן שיטת רבותינו בעלי התוספות בצרפת¹²⁶ היתה ששיבת א"י היא מצוה אלא שתנאי הכרחי לקיומה הוא קיום המצוות התלויות בארץ.

ג. שיטת בעל העיטור

במסכת יבמות¹²⁷ נאמר: "נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, יוציא ויתן כתובה... זכר לדבר "מקץ שבע שנים לשבת אברם בארץ כנען"¹²⁸ - ללמדך שאין ישיבת חו"ל עולה לו מן המניין".

הראשונים נחלקו האם הלכה זו, שמוציאין (מגרשים) אשה שאינה יולדת, נוהגת רק בא"י או גם בחו"ל? דעת ה"אור זרועי"¹²⁹ היא שדין זה נוהג רק בא"י, אבל בחו"ל "אין כופין אותו להוציא, דשמא משום חו"ל (= עוון הישיבה שם) הם עקורין". רוב הראשונים חולקים עליו וטוענים שלא יתכן שמצות פריה ורבייה שאינה תלויה בארץ לא תתקיים בחו"ל. ולכן הם סוברים שאין הבדל בין הארץ לחו"ל לענין הלכה זו¹³⁰.

"בעל העיטור"¹³¹ הסביר בזו הלשון:

השתא ליכא עוון דחו"ל: (א) דהקב"ה במימריה הוא דעבד; (ב) ועוד אברהם שאני, שלא הבטיחו לבנים אלא בארץ".

לשונו "דהקב"ה במימריה הוא דעבד" – פירושה ש"גזירת מלך עלינו להיות גולים מארצנו ואין לנו חטא על ישיבתנו בחו"ל"¹³², משמע שאין להעניש בזמן הזה את מי שאינו עולה לא"י. במילים אחרות, מצוה קיומית.

על הסבר המפרש [הרב מ. יונה] הקשו¹³³, שנראה שהבין בדעת "בעל העיטור" שהקב"ה מצוה את ישראל לא לעלות לא"י. אם כן, לשון "העיטור"

125 צא ע"א.

126 ראה עוד, דעת זקנים מבעלי התוספות על הפסוק (שמות כ"ג, י) "ושש שנים תזרע ארצך". הובא על ידי הרב מ.מ. כשר, תורה שלמה כרך יט, שם, סימן קלג, עמ' 135.

127 סד ע"א.

128 בראשית ט"ז, ג.

129 הלכות יבום וקדושין, סימן תרנ"ג אות ה.

130 ראה: חידושי הרמב"ן, הריטב"א והרא"ש (פ"ו סימן יב) שם.

131 אות מ' מרד, ירושלים תש"ל, עמ' 142. ראה עוד הרב י. שציפאנסקי, א"י בספרות התשובות, ירושלים תשכ"ז, ח"א עמ' קצג הערה 10.

132 לשון הרב מאיר יונה, בפירושו שער חדש, שם, אות לג.

היתה צריכה להיות "במימריה דהקב"ה הוא דעבד", כי המילה "הוא" מוסבת על מי שדר בחו"ל, ואילו "העיטור" כתב: "דהקב"ה במימריה הוא דעבד" וקאי על הקב"ה! לכן כוונת "העיטור" היא "הקב"ה קיים דברו להגלות אותנו בין העמים, ולכן אין בנו עוון להיותנו בחו"ל¹³⁴ כי אנו אנוסים". מכל מקום גם לפי הסבר זה סובר "העיטור" שהיא מצוה קיומית.

אחרוני זמננו¹³⁵ כתבו ששיטה זאת אינה נמצאת באף אחד מהראשונים שדנו בסוגיה זו.

יש להעיר, שדברי בעל ה"עיטור" באו רק להקל וללמד שאין הישיבה בחו"ל גורמת לאדם שלא יוליד בנים, אבל הוא לא דיבר ולא כתב שהמסקנה מדבריו היא שאין מצוה לעלות מחו"ל לא"י!

ד. שיטת ריה"ל ("כוזרי")

בספר הכוזרי¹³⁶ שואל מלך כוזר את החבר: "אם כן, הלוא אתה עובר על מצוה המחייבת לפי תורתך אם אינך עולה אל המקום ההוא [= א"י] ואינך עושהו בית חייך ומותיך...?" תשובת החבר: "אכן מצאת מקום חרפתי מלך כוזר. כי אמנם חטא זה...". מבואר שהעליה והישיבה בא"י היא מצות עשה חיובית - "מצוה המחייבת לפי תורתך". זו המשמעות גם לפי תרגום הרב י' קאפח. גירסתו: "אתה...מצמצם בחיובי תורתך שאינך משתדל לשכון במקום הזה...". כך גם משמע מתשובת החבר שהסביר, שעם ישראל חטא כשנשאר בבבל ולא עלה לא"י. בתרגום י' אבן תיבון¹³⁷ הלשון היא "והעוון הזה". בתרגום הרב י' קאפח הלשון היא "חטא". חטא או עוון נאמרו על מצוות עשה או לא תעשה.

לכאורה אפשר היה לטעון שספר הכוזרי הוא פילוסופי וריה"ל כשהביא בספרו דברי הלכה ואגדה מחז"ל, התייחס אליהם כהוגה דעות ולא כאיש הלכה! אלא, שהרב ש"י זיין הוכיח¹³⁸ שספר הכוזרי, למרות שהוא ספר פילוסופי בעיקרו, יש בו חידושי הלכה, הכרעות בעניינים הלכתיים שנויים במחלוקת, פירושי סוגיות וכיוצא בזה. הוא הראה שגדולי הפוסקים השתמשו בדברי הכוזרי להלכה. לכן אפשר ללמוד הלכות מספר זה. נראה

133 הרב ה. הנקין, שו"ת "בני בנינים", ירושלים תשנ"ח, ח"ג סימן לב.
 134 לדעת הרב י. יוסיפון כוונת ה"עיטור" אחרת. הקב"ה גזר עלינו להיות בחו"ל בגלל שיש סכנת דרכים לעלות לא"י או בגלל אונס אחר, ולא שבאופן עקרוני אנו פטורים.
 135 הרב י. ז. מינצברג, לעיל הערה 94. הרב א.א. כהנא שפירא, לעיל הערה 8, עמי' שעה.
 136 מהדורת אבן שמואל מאמר שני סעיף כ"ג.
 137 אמנם בתרגום י' אבן תיבון בשאלה הגירסה היא: "אתה מקצר בחבת תורתך". וצ"ע האם כוונתו "חובת תורתך" (כתיב חסר) או "חיבת תורתך": מתשובת החבר (סעיף כ"ג) "והעוון הזה" משמע שהתכוון למצוה ולא לחיבה. כך גם משמע מההקשר לסעיף כ"ב בו הביא החבר את מאמרי חז"ל המחייבים עליהם ודירה בא"י.
 138 "לאור ההלכה", ירושלים תשי"ז, "הכוזרי בהלכה", עמי' רפא - שא. הרב מ. בלומנפלד, הערות הלכתיות בספר הכוזרי, בתוך ריה"ל קובץ תורני מדעי בעריכת הרב י.ל. פישמן, ירושלים תשי"א, עמי' קפג - קפח.

שההלכות והפסקים הנמצאים בספר הכוזרי מקורם במסורות ספרדיות קדומות שנהגו בימיו, או מסורות שנהגו בעולם ההלכה הספרדי, וריה"ל הכירם. חלקם הם חידושי הלכה של ריה"ל בעצמו. לפיכך, ריה"ל הוא הראשון שפסק וקבע להלכה שמצות ישיבת א"י היא מ"ע חיובית (ועשה מעשה כשעלה לא"י), וקדם בכך לרמב"ן. הרמב"ן לעומתו, היה הראשון שפסק זאת כמצות עשה חיובית בספר הלכה שעיקרו מניין מצוות, ובירר את גדריה ההלכתיים של המצוה.

6. דיון בדברי ה"אגרות משה"

א. דיון בהוכחות ה"אגרות משה"

להלן ההוכחות שהביא ה"אגרות משה"¹³⁹ שמצות ישיבת א"י היא קיומית:

1. אם מצות ישיבת א"י היא חיובית, נמצא שאסור לדור בחו"ל, משום שהדר שם עובר על עשה כמו מי שילבש בגד של די כנפות בלא ציצית?
2. ברמב"ם¹⁴⁰ הוזכר רק האיסור על הדר בא"י שאסור לצאת כדי לשכון בחו"ל!
3. לו היה איסור לאנשי חו"ל לדור בחו"ל, היה על הרמב"ם לומר - "אסור לשכון בחו"ל אלא אם כן חזק בא"י הרעב"!

לענ"ד אין ראיותיו מוכרחות:

1. קיים הבדל עקרוני בין מצות ישיבת א"י למצות ציצית. במצות ציצית אין חיוב על האדם להביא את עצמו לידי קיום המצוה. מצד הדין, כל זמן שאינו לובש בגד בן ארבע כנפות הוא פטור מציצית. מרן המחבר¹⁴¹ פסק "אם אין אדם לובש בגד בת ארבע כנפות אינו חייב בציצית, וטוב ונכון להיות כל אדם זהיר ללבוש טלית קטן...". - הרי לא כתב אלא לשון "טוב ונכון" ויכול אדם לחיות כל חייו בלי ללבוש ציצית ואין חטא בדבר למרות שיש באפשרותו להביא את עצמו לידי חיוב ולהשיג בגד בן ארבע כנפות. מצות ציצית שייכת ודומה לסוג מצוות כמו מעקה¹⁴², גירושין¹⁴³, דיני טומאת מת¹⁴⁴ ועוד. במצוות הני"ל קיום המצוה הוא רק כשנמצאים במצב או במציאות מסויימים, וקיימת חובה לעשות פעולות או מעשים שהתורה צוותה. למשל, מצות גירושין: אין חובה על האדם להתגרש אבל כשאדם

139 הרב משה פיינשטיין, שו"ת, אהע"ז סוף סימן קב.

140 הלכות מלכים פ"ה ה"ט.

141 או"ח סימן כד. ראה: שו"ת "אגרות משה" או"ח ח"ד סימן ד, מה שכתב בענין בחיוב ללבוש ציצית.

142 רמב"ם מ"ע קפ"ד.

143 רמב"ם מ"ע רכב.

144 רמב"ם מ"ע קז.

מגרש את אשתו חייבים הגירושין להיות לפי אותם פרטים שנאמרו בתורה. כנ"ל ביחס למצוות מעקה, טומאת מת ועוד.

[אמנם ביחס למצוות ציצית הדגישה התורה 'וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה'... למען תזכרו ועשיתם את כל מצוותי'¹⁴⁵ וחז"ל אמרו: "בעידן דריתחא קפדינן אעשה"¹⁴⁶, ופסק השו"ע "יטוב ונכון להיות כל אדם זהיר ללבוש טלית קטן"¹⁴⁷, מכל מקום זו אינה מצוה חיובית וביסודה ובהגדרתה היא כמו המצוות דלעיל].

מה שאין כן מצוות ישיבת א"י. מקומו הטבעי של עם ישראל הוא בא"י. אנו נמצאים בגלות בגלל עונש – "מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו". במצוות ישיבת א"י נצטוונו בתורה שנחיה כעם וכיחידים בארץ ונגור בה. זו הגדרת המצוה. הגלות לא שינתה את הגדרת המצוה אלא גרמה ש"נתרחקנו מעל אדמתנו". לכן, כשבטלה גזירת הגלות חזרה המצוה לחיובה הקודם. כיצד אפשר להשוות בין מצוות ישיבת א"י לציצית? חיוב ציצית הוא רק במצב מסוים כשיש על האדם בגד בן ארבע כנפות לכן היא מצוה קיומית. לעומתה, הגדרת מצוות ישיבת א"י בתורה היא חיובית – "וירשתם אותה וישבתם בה"¹⁴⁸, "כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה"¹⁴⁹.

זאת ועוד¹⁵⁰, ברור הדבר שמי שיש בידו לעלות לא"י בלי שום הפרעה ואינו עולה משום שבוחר לשכון בחו"ל, נקרא מואס בנחלת ה'. לפיכך מי שדר בחו"ל מחוסר ברירה או שהוא אנוס מסיבה כל שהיא, אינו עובר בעשה, אבל מי שיכול לעלות לא"י ובוחר מרצונו להישאר בחו"ל הוא בבחינת "דומה כמו שאין לו אלוה"¹⁵¹ וחז"ל טענו כנגדו "ישראל שבחו"ל עובדי עבודה זרה בטהרה הם"¹⁵².

2. ברמב"ם הוזכר רק איסור לצאת מא"י כדי לשכון בחו"ל מכיוון ש"הרמב"ם דרכו לתפוס את לשון התלמוד", ומקור הלכה זו הוא בתוספתא¹⁵³ המובאת גם במסכת בבא בתרא¹⁵⁴. התוספתא עצמה נקטה לשון "לא יצא" ולא לשון "אבל לשכון בחו"ל אסור" כיון שבאה להשמיענו דין יציאה מא"י, שההיתר לכך הוא רק שיש רעב בארץ.

3. הרמב"ם בהלכה ט כתב: "**אסור לצאת** מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם..." ובהלכה יב כתב "**לעולם ידור אדם בא"י** - אפילו בעיר שרובה

145 במדבר ט"ו, לט – מ.

146 מנחות מא ע"א.

147 לעיל הערה 139.

148 דברים י"א, לא.

149 במדבר ל"ג, נג.

150 הרב ג. מרל, "זכרון יעקב", סימן א סעיף ז, עמ' ז.

151 כתובות קי ע"ב.

152 ע"ז ח ע"א.

153 ע"ז פ"ה. ראה עוד לעיל הערה 91.

154 צא ע"א.

עכו"ם, ואל ידור בחו"ל - ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחו"ל כאילו עובד עבודה זרה... מוכח שפסק את חובת הדירה בא"י ואיסור הדירה בחו"ל. לשון הרמב"ם "לעולם ידור אדם" ולא - "חייב אדם לדור" מקורו במאמר חז"ל במסכת כתובות¹⁵⁵. כתבו אחרונים¹⁵⁶ שהברייתא נקטה את הלשון "לעולם ידור", להשמיענו שדין זה נוהג בכל הזמנים (גם בימינו) - "דלשון לעולם הכי משמע ... אפילו בזמן הזה", כי אחרת היה צריך לומר "ידור אדם" ומאי "לעולם"? אלא לכלול את כל הזמנים וכדלעיל.

ב. האם דברי ה"אגרות משה" תלויים בגירסאות השונות?

לכאורה היה מקום לתלות את דברי ה"אגרות משה" בחילוקי הגירסאות והנסחאות השונות.

הגירסה "כל הדר" נמצאת במסכת כתובות¹⁵⁷, בזוהר¹⁵⁸, כוזרי¹⁵⁹, פירוש בעלי התוספות על התורה¹⁶⁰, ספר תשב"ץ קטן¹⁶¹, אורחות חיים, (כל בו סימן קכז), רשב"א¹⁶², ר"ן¹⁶³, כפתור ופרח¹⁶⁴, ריב"ש¹⁶⁵, רבנו בחיי¹⁶⁶, תשב"ץ¹⁶⁷, ספר צרור המור¹⁶⁸ ועוד.

מאידך לעיל בסעיף ג הראינו כי הגירסה ב"אבות דרבי נתן"¹⁶⁹ ב"ספרא" פרשת בהר¹⁷⁰, בתוספתא עבודה זרה¹⁷¹, וב"ילקוט שמעוני"¹⁷² היא "כל

155 קי ע"ב.

156 שו"ת מגן גיבורים סימן ז. ספר שני לוחות הברית (שלי"ה), שער האותיות אות קדושה (ק), עמי' ע. הרב דוד פארדו, חסדי דוד, תוספתא ע"ז פי"ה ה"ב. הרב מרדכי דוד (מרי"ד), ספר יוחי בהם, ירושלים תשנ"ו, עמי' רכז. הרב י. יוסיפון העיר, ש"לעולם" הכוונה אפילו במצב שצריך לדור בין הנכרים. אבל מהרמב"ם משמע שהכוונה גם בזמן הזה שהרי לא הגביל הלכה זו דוקא לזמן הבית.

157 קי ע"ב.

158 פרשת יתרו דף עט, ב, פרשת בהר קט, ב ופרשת פנחס רכה, א.

159 מאמר ב', כ"ב.

160 ויקרא בהר כ"ח, לה, ד"ה לתת לכם.

161 ר' שמשון בר צדוק, סימן תקס"ב.

162 שו"ת ח"יא סימן קלד.

163 פירוש עה"ת, לך לך י"ז, ח'. דרשות הר"ן, דרוש ד'.

164 מהדורת לונץ, עמי' ר"ח.

165 שו"ת, סימן ק"א.

166 בראשית כ"ד, ב.

167 שו"ת, ח"ג סימן רפח.

168 בראשית ויחי.

169 פרק כ"ו.

170 פרשה כ"ה, לחי' ד"ה לתת לכם.

171 פי"ה.

172 סימן תרס"ו.

היוצא". משמעות "כל היוצא" – דוקא מי שדר בא"י ויצא ממנה הוא עובד ע"ז אבל מי שנולד או דר בחו"ל אינו עובד ע"ז. כלומר זוהי מצוה קיומית¹⁷³.

נראה, כי בחילוקי הגירסאות, הגירסה המחייבת אותנו היא זו הנמצאת לפנינו בגמרא. מה עוד שרוב מוחלט של ראשונים (חוץ מהרמב"ם) גרסו "כל הדר בחו"ל".

כשנדייק נראה כי המונח הלשוני בבבלי הוא: **"ידור בא"י... ואל ידור בחו"ל... שכל הדר בא"י... וכל הדר בחו"ל..."**. לכן הגירסה "כל היוצא" אינה מתאימה כיון שיש כאן שינויי סגנון ומונחים.

ה"חתם סופר"¹⁷⁴ הסביר כי הגירסה "כל הדר" מדויקת יותר. קיים הבדל בין המונח יושב העיר לבין המונח יושב בעיר. **יושב בעיר** – נאמר על פעולת הישיבה בתוכה, אפילו יושב שם יום אחד נקרא יושב בתוכה, וכאשר הוא יוצא מהעיר אפילו לשעה – בטלה פעולתו. במילים אחרות: אין הוא תושב העיר אלא עכשיו הוא יושב בעיר הזאת. מאידך **יושב העיר** – "הוא שם תואר שהוא מאותם המיישבים את העיר וגורמים לה ישוב, ולא יתואר בזה השם כי אם לכשהיה בתוכה שלשים יום". במילים אחרות: הוא תושב העיר ובפחות משלושים יום אינו נקרא תושב העיר.

לכן דקדקו חז"ל לומר "כל הדר בא"י", ללמדנו שצריך אדם לקבוע את דירתו שם ויהיה לכל הפחות מיושבי העיר, לאפוקי היושב שם לשעה שנחשב כעובר אורח¹⁷⁵. לכן הלשון בחז"ל "כל הדר" – דר דוקא, ונפקא ליה מלשון הקרא "ובל יאמר שכן חליתי"¹⁷⁶ ולא יקרא "שכן" אלא השוכן בקרבה וקובע לו משכן ודירה".

בתוספתא ע"ז¹⁷⁷ הגירסה היא:

ישרה אדם בא"י ואפילו בעיר שרובה גוים ולא בחוצה לארץ ואפילו בעיר שכולה ישראל...וכן הוא אומר "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים". וכי תעלה על דעתך שדוד עובד עבודה זרה? אלא דרש דוד ואמר: כל המניח את הארץ בשעת שלום ויוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה

173 ב"שיטה מקובצת" (כתובות קיא,א) הגירסה "כל הדר". וכתב: "וכל הדר בחוצה לארץ – שיוצא מא"י לחוצה לארץ...". כלומר, לדעתו משמעות "הדר" הוא ה"יוצא" וכוונת חז"ל לאדם הגר בא"י ויוצא מהארץ לחו"ל.

174 שו"ת, או"ח סימן קצד, ע"מ עב, ב. ראה עוד, הרב י. י. וינברג, שו"ת "שרידי אש", ח"ב סימן קסא.

175 החת"ס הוסיף: "ואע"ג דאפילו ההולך בה ד' אמות נקרא בן העולם הבא (כתובות קי ע"ב)? מכל מקום אינו נשוא עוון אלא אם כן הוא מהיושבים, ומדרגות מדרגות יש בזה".

176 ישעיהו ל"ג, כד.

177 פ"ה ה"ב.

שנאמר¹⁷⁸ "ונטעתים בארץ הזאת באמת בכל ליבי ובכל נפשי". כל זמן שהן עליה – כאילו נטועין הם לפני באמת בכל ליבי ובכל נפשי. הא אינן עליה – כאילו אינן נטועין לפני באמת, לא בכל ליבי לא בכל נפשי.

בספרא¹⁷⁹ הגירסה היא:

מכאן אמרו כל בן ישראל היושב בא"י מקבל עליו עול מלכות שמיים, וכל היוצא לחו"ל כאילו עובד כוכבים ומזלות. וכן בדוד הוא אומר, "ארורים הם הרשעים כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוקים אחרים" וכי עלתה על דעתך שדוד המלך עובד כוכבים ומזלות? אלא שהיה דורש ואומר: כל היושב בא"י מקבל עליו מלכות שמים, וכל היוצא חוצה לארץ כאילו עובד כוכבים ומזלות.

הגירסה בתוספתא "ישרה" מקבילה במשמעותה לגירסה "יושב" בספרא. הניגוד ל"היושב בא"י" הוא ה"יוצא חוצה לארץ", ולכן מתאימה גירסה זו לתוספתא ולספרא.

בהשוואה בין הבבלי לבין התוספתא והספרא מצאנו הבדל עקרוני. התוספתא והספרא (שנכתבו בא"י) דנים מנקודת מוצא של אדם הנמצא בא"י. לכן הנוסח בהם הוא: "ישרה אדם בא"י" או "כל היושב בא"י" והניגוד לכך הוא "היוצא חוצה לארץ". לעומתם דן הבבלי מנקודת מוצא של אדם היושב בחו"ל ולכן הנוסח הוא "לעולם ידור האדם בא"י... ואל ידור בחוצה לארץ". מסיבה זו מצאנו בבבלי תוספת וניגוד כפול (שלא נמצא בתוספתא ובספרי) - "שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל-דומה כמי שאין לו אלוה".

לפי הסבר זה, נקטו התוספתא והספרא "כל היוצא" כיון שדיברו במצב שישראל נמצאים בא"י, ממילא אדם שגר בחו"ל יצא לשם מארץ ישראל. הדבר מדויק בתוספתא - "דרש דוד ואמר: כל המניח את הארץ בשעת שלום ויוצא לחוצה לארץ - כאילו עובד עבודה זרה שנאמר¹⁸⁰ ונטעתים בארץ הזאת עד אמת בכל ליבי ובכל נפשי". מבואר, שבימי דוד (בתקופת מלכות שאול) היו כל ישראל נטועים בא"י, לכן אדם שגר בחו"ל יצא לשם מא"י.

מכל הני"ל יוצא, שאין מקום ללמוד מהגירסה המצויה בתוספתא ובספרא "היוצא מא"י לחו"ל" - כי רק מי שדר בא"י יוצא ממנה נחשב עובד עבודה

178 ירמיהו ל"ב, מא.

179 ויקרא כ"ה, לח ד"ה להיות לכם לאלקים.

180 ירמיהו לב, מא.

8. נספח

הגירסאות השונות

הגירסה בבבלי כתובות¹⁸² היא :

תנו רבנן: לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר: לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוה? אלא לומר לך כל הדר בחו"ל כאילו עובד עבודת כוכבים, וכן בדוד הוא אומר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים, וכי מי אמר לו לדוד לך עבוד אלוהים אחרים? אלא לומר לך כל הדר בחו"ל כאילו עובד עבודת כוכבים.

מסקנת הבבלי היא, שאת הפסוק "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים" אין לפרש במובנו המילולי, ש"הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה", אלא במובנו הסימלי ש"הדר בחו"ל כאילו עובד עבודת כוכבים" בבחינת "ישראל שבחו"ל עובדי עבודה זרה בטהרה הם".

בתוספתא ע"ז¹⁸³ הגירסה היא :

ישרה אדם בא"י ואפילו בעיר שרובה גוים ולא בחוצה לארץ ואפילו בעיר שכולה ישראל, מלמד שישבת א"י שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. וכל הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבח.

לא יצא אדם בחוצה לארץ אלא אם כן הולכין חיטין סאתיים בסלע. אמר רבי שמעון במה דברים אמורים בזמן שאין מוצא ליקח אבל בזמן שמוצא ליקח אפילו סאה בסלע לא יצא... הרי הוא אומר ושבתי בשלום אל בית אבי" (בראשית כח, כא) שאין תלמוד לומר "והיה ה' לי לאלהים" ואומר "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים" (ויקרא כה, לח) – כל זמן שאתם בארץ כנען הריני לכם לאלוה... אין אתם בארץ כנען - כביכול איני לכם לאלוה... וכן הוא אומר "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים". וכי תעלה על דעתך שדוד עובד עבודה זרה? אלא דרש דוד ואמר: כל המניח את הארץ בשעת שלום ויוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה שנאמר (ירמיהו לב, מא) "ונטעתים בארץ הזאת בכל ליבי ובכל נפשי"... כל זמן שהן עליה – כאילו נטועין הם לפני באמת בכל ליבי ובכל נפשי, הא אינן עליה – כאילו אינן נטועין

182 קי ע"ב.

183 פ"ה ה"ב.

לפני באמת לא בכל ליבי לא בכל נפשי. רבי שמעון אומר: ישראל שבחוצה לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הן...

בהשוואה בין התוספתא לבבלי יוצא:

א. בתוספתא אין הניסוח הראשון מתוקן. להיפך, הוא מושווה לניסוח השני: "כל המניח את הארץ בשעת שלום ויוצא לחוצה לארץ - כאילו עובד עבודה זרה". בבבלי מתוקן המשפט "כמי שאין לו אלוה" ובמקומו מקבלת הברייתא את הניסוח השני "כאילו עובד עבודת כוכבים".

ב. התוספתא הביאה פסוק מספר בראשית (כח, כא) ובבבלי הפסוק הוא מספר ויקרא (כה, לח).

יתכן שבבבלי מתוקן הנוסח "כמי שאין לו אלוה" מפני שהוא מסתמך על פסוק שלאחר מתן תורה, בעוד שבתוספתא הלימוד הוא מפסוק שלפני מתן תורה ולכן נשאר אותו נוסח¹⁸⁴.

בספרא¹⁸⁵ הגירסה היא:

מכאן אמרו: כל בן ישראל היושב בא"י מקבל עליו עול מלכות שמיים, וכל היוצא לחו"ל כאילו עובד כוכבים ומזלות. וכן בדוד הוא אומר, ארורים הם כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוקים אחרים וכי עלתה על דעתך שדוד המלך עובד כוכבים ומזלות? אלא שהיה דורש ואומר, כל היושב בא"י מקבל עליו מלכות שמים, וכל היוצא חוצה לארץ כאילו עובד כוכבים ומזלות.

הגירסה בתוספתא "ישרה" מקבילה במשמעותה ל"יושב" בספרא. הניגוד ל"היושב בא"י" הוא "היוצא חוצה לארץ", לכן גירסה זו מתאימה לתוספתא ולספרא.

באבות דרבי נתן¹⁸⁶ הגירסה היא:

ואל תצא חוצה לארץ שמא תעבוד עבודת אלילים. שכן דוד הוא אומר: כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים. וכי תעלה על דעתך שדוד המלך עובד עבודת אלילים היה? אלא כך אמר דוד כל המניח א"י ויוצא חוצה לארץ מעלה עליו הכתוב כאילו עובד אלילים.

בילקוט שמעוני (תרס"ו) הגירסה היא:

184 הרב י.ד. סולביצ'יק, חמש דרשות, עמ' 90 – 91.

185 ויקרא כ"ח, לח; ד"ה להיות לכם לאלקים.

186 פכ"ו, ב'.

תנו רבנן: לעולם יחזר אדם וידור בא"י אפילו בעיר שרובה נכרים ואל ידור בחוצה לארץ אפילו בעיר שרובה ישראל. שכל הדר בא"י מעלה עליו הכתוב כאילו קבל עליו [ועול] מלכות שמים, שנאמר (ויקרא כה, לח) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. וכל הדר בא"י יש לו אלוה. וכי הדר בכל העולם אין לו אלוה? אלא לומר לך כל מי שאינו דר בא"י לא קבל עליו עול מלכות שמים. וכן הוא אומר בדוד "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת הלאמר לך עבוד אלוהים אחרים" ומי אמר לו לעבוד אלילים? אלא לומר לך כל היוצא מא"י לחוצה לארץ מעלה עליו הכתוב כאילו עובד אלילים.

המקור לדברי ה"ילקוט שמעוני" הוא גירסת הבבלי המשולבת עם גירסת הספרא ואבות דרבי נתן. הפתיחה "תנו רבנן לעולם" מצויה רק בבבלי וכן הניגוד "ואל ידור... בחוצה לארץ". המילים "ידור – הדר" מצויות בבבלי. מאידך, הביטוי "מעלה עליו הכתוב" מקורו באבות דרבי נתן והביטוי "מקבל עליו עול מלכות שמיים" מקורו בספרא. הביטוי "כל היוצא מא"י לחוצה לארץ" נמצא באבות דרבי נתן ובספרא.

לפיכך, רק לפי ה"ילקוט שמעוני", שמקור דבריו בבבלי והמשלב בתוכם את גירסת הספרא ואבות דרבי נתן, אפשר לומר כי מצוות ישיבת א"י היא קיומית.

"ובכל ארץ אֲחֻזְתְּכֶם גֵּאֲלָה תִּתְּנוּ לָאָרֶץ" (ויקרא כה, כד).
הגאון מהרי"ל דיסקין (הרב מבריסק) בחידושו על התורה (ירושלים תשמ"ה) פירש כך: גם אם תחובו חובת גלות ותגלו למקום שהגויים יקבלו אתכם בסבר פנים יפות, ויאפשרו לכם לרכוש קרקעות ואחוזות, ובמשך הזמן תאחוזו בארץ העמים, וזהו "ובכל ארץ אֲחֻזְתְּכֶם" (והיה זה בתקופתו כשהוכרו אז שויון זכויות בקיסרות האוסטרו – הונגרית ולראשונה הותר ליהודים להיות בעלי קרקעות) – בל תאמרו כי נעמה עלינו ישיבתנו ישיבת חו"ל, כי ברכת ה' עלינו לרשת אחוזות, הוזהרנו כי "גֵּאֲלָה תִּתְּנוּ לָאָרֶץ" – נשתדל לגאול את ארץ אבותינו, לעלות ולהתיישב בה, ולקיים מצות "וירשת וישבת בה".